

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA
MAGISTERSKÉ KOMBINOVANÉ STUDIUM

2018-2020

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Hynek Domalíp

Vzdělávání dospělých v českých zemích během první světové války

Praha 2020

Vedoucí diplomové práce:

JUDr. Aleš Zpěvák Ph.D.

JAN AMOS KOMENSKY UNIVERSITY PRAGUE
MASTER COMBINED (PART TIME) STUDIES

2018-2020

DIPLOMA THESIS

Bc. Hynek Domalíp

Adult education during the first World War in Czech lands

Prague 2020

The Diploma Work Supervisor:

JUDr. Aleš Zpěvák Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená diplomová práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracoval samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpal, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použitých zdrojů. Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne 7.1.2020

Jméno autora: Hynek Domalíp

Poděkování

Děkuji tímto vedoucímu své diplomové práce panu JUDr. Aleši Zpěvákovi Ph.D. za pomoc při jejím zpracování, dále děkuji panu Tomáši Novákovi za překlady podkladů z německého jazyka, včetně přepisu z kurentu do latinky.

Anotace

Diplomová práce se zabývá obdobím první světové války v letech 1914 až 1918, respektive vznikem a vývojem vzdělávání dospělých v rakousko-uherské monarchii v tomto období, se zaměřením na situaci v zemích Koruny české. V běžně dostupné literatuře je za prvopočátek praktického vzdělávání dospělých v českých zemích označováno období tzv. Českého národního obrození, které probíhalo zhruba od poslední třetiny 18. století do poloviny století následujícího. Jako další z významných počínů je uváděn vznik Dělnické akademie na přelomu 18. a 19. století a zavedení univerzitní extenze v roce 1899, sloužící popularizaci vědy a techniky. Následně je zmiňováno až období po roce 1919, kdy byl v nově vzniklém Československu jako jeden z prvních přijat zákon o organizaci lidových kurzů občanské výchovy. Ovšem období první světové války, ve kterém došlo k obrovskému rozmachu a pokroku ve vzdělávání dospělých je dle mého názoru opomíjeno. Již při zpracování mé bakalářské práce jsem narazil na prameny, pojednávající o poměrně masivním a postupně i velmi systematickém vzdělávání dospělých v rakousko-uherské monarchii během prvního celosvětového válečného konfliktu. Proto jsem se rozhodl toto téma zpracovat a alespoň částečně přispět k osvětlení této problematiky raného vzdělávání dospělých v Českých zemích.

Klíčová slova

Vzdělávání, škola, kurz, školení, ústav, světová válka, nemocnice, výuka, invalidé, ranění, vojáci, armáda.

Annotation

The thesis focuses on the period of the first World War during the years 1914 - 1918, respectively the creation and education of adults in the Austria-Hungary monarchy in this time, mainly focusing on the situation in the lands of the Czech Crown. In commonly available literature, the Czech National Revival is referred to as the beginning of practical education. The National Czech Revival began roughly in the last third of the 18th century and lasted until half of the next century. The next important milestone is the creation of the Workers academy on the break of the 18th and 19th century and the introduction of university extension in 1899, which served to popularize science and engineering. The following mention of education is after the year 1919, when the newly created Czechoslovakia as one of the first adopted a law concerning the organization of civil education courses. Of course, the period of the first World War in which the education of adults saw massive progress is often, in my opinion, neglected. Even during my research for my Bachelor's Thesis I've found many sources discussing the relatively massive and with time, systematic education of adults in the Austria-Hungary monarchy during the first conflict in which the whole world was involved in. For these reasons I have decided to contribute, at least partly, to shedding some light on problematics of the early education for adults in the Czech lands.

Keywords

Education, school, course, training, institute, world war, hospital, teaching, invalids, wounding, soldiers, army.

Úvod	8
1 Vzdělávání dospělých v rámci armády	11
1.1 Kurzy ovládání motorových pluhů	11
1.2 Automobilní kurzy	15
1.3 Letecké kurzy.....	18
1.4 Lyžařské kurzy.....	21
1.5 Kurzy ovládání strojních pušek	26
1.6 Telegrafní kurzy.....	28
1.7 Ostatní vojenské kurzy.....	31
2 Vzdělávání dospělých v civilním sektoru	34
2.1 Kurzy transportu raněných.....	34
2.2 Ošetrovatelské kurzy.....	37
2.3 Základní vzdělávání dospělých.....	40
2.4 Zemědělské zimní školy	42
2.5 Vojšková školení civilními subjekty.....	45
2.6 Vyživovací příspěvek vzdělávajících se osob	45
3 Vzdělávání a rekvalifikace válečných invalidů	47
3.1 Legislativa.....	47
3.2 Odpovědné orgány státní správy.....	47
3.3 Školy pro válečné invalidy při zdravotnických zařízeních.....	48
3.3.1 C. a k. invalidní škola v Praze	49
3.3.2 C. a k. invalidní škola ve Vídni	51
3.3.3 C. a k. invalidní škola v Plzni	51
3.4 Školy pro válečné invalidy při školských zařízeních.....	53
3.5 Školy pro válečné invalidy při Obchodních a živnostenských komorách	55
3.6 Zprostředkování práce absolventům invalidních škol	57
Závěr	60
Seznam použitých zdrojů	62

ÚVOD

Pojem andragogika pravděpodobně poprvé použil německý vysokoškolský učitel Alexander Kapp (1799-1869) ve své knize vydané v roce 1833, která pojednává o výchovných myšlenkách v Platonově filozofickém díle.¹ Rozmach andragogiky jako praktického vzdělávání dospělých na našem území však nastal až mnohem později a to s příchodem Českého národního obrození během 19. století,² ale také po vypuknutí první světové války. A právě na toto období se ve své diplomové práci zaměřuji.

Cílem této práce je popsat vývoj vzdělávání dospělých v rakousko-uherské monarchii během první světové války se zaměřením na situaci v Českých zemích. Pro tento účel je práce rozdělena na tři sekce: vzdělávání dospělých v rámci armády, vzdělávání dospělých v civilním sektoru a konečně – jako specifický způsob vzdělávání dospělých, charakteristický pro sledované období – vzdělávání a rekvalifikace válečných invalidů. Posledně jmenovaný typ vzdělávání v sobě spojuje oba typy předchozí, neboť vzdělávání a rekvalifikace zde probíhaly jak po linii armádní pro invalidy dosud se nacházející ve svazku armády, tak po linii civilní, pro invalidy superarbitrované, tedy z vojenské služby již vyvázané. V jednotlivých sekcích práce jsou zmíněny některé samostatné vzdělávací programy, které buď částečně, nebo zcela zasahují do některé z ostatních sekcí, jsou zde však uvedeny kvůli tématické příbuznosti a dokreslení rozsahu konkrétního způsobu vzdělávání. Jde zejména o vzdělávací akce, u nichž někdy dochází k prolínání všech tří typů vzdělávání dospělých, popsaných v této práci.

Předválečný vojenský vzdělávací systém rakousko-uherské armády pro budoucí aktivní důstojníky (vojáky z povolání) sestával ze 4 nižších a 5 vyšších vzdělávacích vojenských ústavů (škola pro chlapce ve věku 11–15 let, nahrazující civilní hlavní, později měšťanskou školu) a 8 školních setnin. Vyšší vojenské vzdělání zajišťovaly 4 kadetní ústavy a 3 vojenské akademie – ve Vídeňském Novém Městě, dělostřelecká akademie v Hranicích na Moravě (čtyřletá odborná vojenská škola, jejíž úspěšní

---

¹ BENEŠ, M. *Andragogika*. Praha: Grada, 2014, s. 11. ISBN 978-80-247-4824-5

² Tamtéž, s. 24

absolventi byli vyřazováni v hodnosti podporučíků dělostřelectva 2. třídy)³ a ženíjní akademie v Klosterneuburgu. Systém vojenského vzdělávání dále tvořilo 8 odborných vzdělávacích ústavů – vojenská škola medicínská josefská akademie, vojenský administrativní ústav, střední škola pro jízdu a skotolékařský ústav ve Vídni, vojenský ústav ve Vídeňském Novém Městě, vyšší dělostřelecký kurz v Hranicích (ti, kteří v některém z vyučovaných předmětů nevyhověli, absolvovali s hodností kadeta dělostřelectva vyšší dělostřelecký kurz, který byl dvouletým nadstavbovým školením nižších důstojníků dělostřelectva, absolventů dělostřelecké akademie) a vyšší ženíjní kurz v Klosterneuburgu.⁴

Všeobecná povinná vojenská služba byla v Rakousku-Uhersku zavedena po prusko-rakouské válce v roce 1866 a rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867 branným zákonem. Nováčci rukovali dnem 1. října každého roku, aby absolvovali buď zkrácený osmitýdenní výcvik, nebo celou tříletou prezenční vojenskou službu u své jednotky. Výjimkou byli absolventi středních škol a jim na roveň postavených ústavů a studenti škol vysokých, kteří měli tzv. právo jednoročního dobrovolníka - pokud ho využili, absolvovali namísto celé služby jen základní výcvik (8 týdnů) a důstojnický kurz (několik měsíců). V případě jeho úspěšného zakončení získali poddůstojnickou hodnost, ve které dosloužili zbytek ze své 12ti měsíční prezenční služby. Tito muži byli předurčení k tomu, aby se později stali záložními důstojníky. V případě neúspěchu u závěrečných zkoušek se však museli vrátit ke své jednotce bez hodnosti a absolvovat celou (tříletou) prezenční službu.⁵

S příchodem 1. světové války byl dosavadní systém vzdělávání v rakousko-uherské armádě doslova rozvrácen a to jak na úrovni základní vojenské služby, tak na úrovni přípravy budoucích aktivních důstojníků. V prvních měsících války byl důstojnický sbor rakousko-uherské armády nepřítelem naprosto zdecimován a nahrazován byl jen s největšími obtížemi, když se v dosavadních vzdělávacích ústavech, provizorních kurzech a školách museli narychlo vzdělávat noví důstojníci. Do těchto zařízení však již

---

³ KREBS, G. *Die k. und k. Militär- Oberrealschule zu Mährisch-Weisskirchen*. Wien und Leipzig: C. W. Stern, 1906, s. 17

⁴ *Vlast'* 28.5.1872, s. 172

⁵ *Všeobecná povinnost ke službě vojenské*, císařské nařízení ze dne 28. prosince 1866. Praha: Mikuláš & Knapp, 1867

nenastupovali mladí chlapci, ale dospělí muži, kteří byli spěšně a pod tlakem válečné situace školeni pro své nové úkoly v armádě.

Civilní sektor reagoval na probíhající válečný konflikt zorganizováním řady podpůrných a charitativních akcí, jimiž podporoval bojující vojáky na frontách i v lazaretech a zotavovnách. Záhy se však ukázala také okamžitá potřeba mimořádného, doplňujícího vzdělání některých skupin civilního obyvatelstva, na které byly nyní kladeny požadavky v rozsahu, jaký mírová doba neznala. Na mnoha místech monarchie vznikaly krátko-, středně- i dlouhodobé vzdělávací kurzy a školení a válečné situaci se přizpůsobovalo i vzdělávání v některých již v míru existujících, státních i soukromých školských zařízeních. Tam, kde to okolnosti umožňovaly, docházelo dokonce ke krátkodobému až střednědobému vzdělávání vojenských osob ryze civilními subjekty, přičemž převažující trend byl spíše opačný.

Během celého období první světové války docházelo na frontách k těžkým úrazům a zraněním vojáků, kteří tak byli vyřazeni nejen z řad armády, ale kvůli svému postižení také většinou ztratili i možnost uplatnění ve svém původním, civilním povolání. Vzhledem k tomu, že od prvních měsíců války se počty těchto invalidů počítaly již na desetitisíce, musela státní správa na tento nepříznivý vývoj reagovat odpovídajícími opatřeními. Ta měla za cíl vrátit invalidní vojáky – pokud to povaha jejich zranění umožňovala – zpět do zaměstnání tak, aby nezatěžovali sociální systém státu, ale naopak svým opětovným zapojením do pracovního procesu podpořili jeho hospodařství a sami se alespoň do určité míry stali soběstačnými. Při následném společenském uplatnění těchto válečných poškozců hrály zásadní roli rekvalifikace, případně další vzdělávání, kterých se jim mohlo dostat jak ve vzdělávacích zařízeních státních, tak spolkových a soukromých. Během válečných let se postupně celý vzdělávací systém proměňoval v závislosti na možnostech a potřebách státu.

Po zániku rakousko-uherské monarchie pak péči o válečné invalidy převzaly nástupnické státy. Československá republika následně všem bývalým císařským vojákům, kteří v první světové válce utrpěli zranění s trvalými následky a žili na jejím území jako její státní příslušníci, vyplácela doživotní rentu, byť většinou v mizivé výši.⁶

---

⁶ DOMALÍP, H. *Hoši od „zlatej dva“ – dějiny c. k. pěšího pluku číslo 102*. Jenštejn: Svaz c. k. vojenských vysloužilců zemí Koruny české o.s., 2014, s. 12

1 VZDĚLÁVÁNÍ DOSPĚLÝCH V RÁMCI ARMÁDY

Zahájení bojových operací první světové války znamenalo nasazení obrovského množství vojenského materiálu a především lidské síly. Nečekaně obtížný postup na balkánské frontě a proměnlivé výsledky na frontě ruské způsobovaly od samého počátku bojů velké ztráty na životech. Ty byly sice až doposud obvyklým průvodním jevem každého předcházejícího válečného střetu, ovšem v první velké válce dvacátého století, v níž byly poprvé v dějinách použity nové druhy a typy zbraní (letadla, automobily, tanky, ponorky aj.), znamenal enormní počet padlých vojáků také ztrátu kvalifikované obsluhy některých druhů techniky, pro kterou byl určitý okruh mužstva vycvičen a jejich okamžité nahrazení nebylo možné.

Kromě vynucených personálních změn ve služebním zařazení důstojníků a poddůstojníků v bojujících jednotkách vyvstala i naléhavá potřeba okamžitého přizpůsobení armádního vzdělávacího systému. Všude tam, kde bylo při obsluze vojenské techniky zapotřebí odbornosti, byly pořádány krátkodobé a střednědobé vzdělávací kurzy, jejichž frekventantům se prakticky okamžitě po absolvování kurzu dostalo možnosti uplatnění nabytých znalostí a schopností na některém z bojišť nebo v týlovém zabezpečení. Většina těchto kurzů byla do armády zavedena již v mírových letech a probíhala v ustálených cyklech, ve válečném stavu však vyvstala nutnost jejich výukovou činnost podstatně kapacitně posílit a rozšířit je o obory, poznatky a zkušenosti moderního vojenství. Některé stávající kurzy byly ze svého původního působiště přemístěny do lokalit, které více odpovídaly současné válečné potřebě, nově zavedené kurzy pak byly zřizovány a působily obvykle ambulantně tam, kde pro ně byly vytvořeny optimální podmínky (lyžařské kurzy v horách, kurzy obsluhy motorových pluhů u jejich výrobců apod.).

1.1 Kurzy ovládání motorových pluhů

Na konci 19. století, kdy přestávalo koňské spřežení být dominantní tažnou silou, začaly se v zemědělství objevovat první parní stroje, představující do určité míry univerzální pohon pro řadu zemědělských zařízení. Brzy po nich se však představily

také stroje se spalovacími motory, které svým výkonem téměř okamžitě překonaly jak koňskou sílu, tak páru. Mezi nejvíce obdivovaná zařízení tohoto druhu patřily takzvané motorové pluhy, což byly vlastně předchůdci dnešních traktorů a těžkých tahačů. V zemědělství rakousko-uherské monarchie se ve srovnání s ostatní Evropou prosazovaly velmi pomalu, a to i přesto, že zde vzniklo několik továren na jejich výrobu. Rychlost, s jakou motorový pluh v terénu odváděl svoji práci, byla šestkrát vyšší, než u koňského spřežení, a záhy se také přišlo na to, že za něj lze připránínout i značně těžký valník, který stroj bez větších problémů vytáhne i do prudkého svahu. Pořizovací cena motorového pluhu byla sice poměrně vysoká (30.000 – 50.000 K), ale jeho provoz byl asi čtyřikrát levnější, než u srovnatelného zařízení parního a navíc výrazně efektivnější.

Zemědělci si motorového pluhu začali všimnout, ale armáda vůči němu zůstávala dlouho netečná. Zřejmě poprvé byl vojensky využit Brity, kteří jej v roce 1900 nasadili během druhé Búrské války v jižní Africe k rychlému vyorávání zákopů.⁷ Tato epizoda sice proběhla dobovým evropským tiskem, nikdo jí zde však nevěnoval velkou pozornost a po čase se na ni zapomnělo. Evropské armády se začaly pozvolna vybavovat automobily a když vypukla první světová válka, v Rakousku-Uhersku bylo v provozu již 200 motorových pluhů – všechny ovšem „jen“ v zemědělství. Po vojenských rekvizicích koní v létě 1914 se náhle zjistilo, že zemědělci nemají dostatek tažných zvířat k tomu, aby sklidili úrodu a obdělali polnosti. Aby nedošlo ke kolapsu zemědělství a ohrožení výživy obyvatelstva, c. k. ministerstvo orby naléhavě vyzvalo zemědělce, aby v co největší míře využívali parních a motorových pluhů a navzájem si je půjčovali, popřípadě pronajímali. Úřady byly instruovány, aby jejich majitelům vyšly maximálně vstříc a železnice dokonce po dobu polních prací přepravovala tyto stroje zdarma.⁸ Zaškolená obsluha parních a motorových pluhů byla okamžitě vyreklamována z vojenské povinnosti a ti z nich, kteří již narukovali, byli – pokud již neodešli na frontu – poslání zpět domů ke strojům.⁹ Toto vyjmutí strojníků z vojenské služby, pečlivě evidenčně sledované na několika úředních úrovních, bylo několikrát prodlužováno až do konce války v roce 1918, přičemž výběr strojníků se postupně stále více zaměřoval

---

⁷ *Neues Wiener Tagblatt* 4.4.1900, s. 34

⁸ *Znaimer Tagblatt* 12.9.1914, s. 4

⁹ *Grazer Volksblatt* 1.9.1914, s. 12

na osoby, nepodléhající branné povinnosti.¹⁰ Na jaře roku 1915 mezitím začala motorové pluhy na západní frontě používat německá armáda. Na obsazeném francouzském území s nimi však pouze orala pole místním rolníkům; jejich vojenské využití v té době nebylo zaznamenáno, přestože jich Němci do těchto míst přiváželi stále více.¹¹ V červnu 1915 otiskl rakouský tisk informaci o tom, že Francouzi na západní frontě začali hloubit zákopy pomocí motorových pluhů a používají je i jako výkonné tahače.¹² Němci v témže roce začali na bojištích používat k hloubení zákopů většinou parních pluhů, ale kvůli nedostatku uhlí jen v omezené míře. V Kanadě byl k tomuto účelu ve stejnou dobu úspěšně vyzkoušen bagr s pásovým pohonem.¹³ Na jaře 1916 byly motorové pluhy použity rakousko-uherskou II. armádou na dobytých územích Haliče, kde rovněž posloužily k zemědělským účelům při jarních polních pracích zdejších sedláků a středních rolníků.¹⁴ C. k. ministerstvo války se koncem téhož roku dokonce prostřednictvím sborových velitelství ujalo úlohy zprostředkovatele pro získání strojníků a mechaniků motorových pluhů pro haličské c. k. místodržitelství, které ve svém požadavku upřednostňovalo válečné invalidy s předchozí zkušeností řidiče, mechanika či strojníka.¹⁵

Než možnosti frontového nasazení motorových pluhů konečně naplno odhalila i rakousko-uherská armáda, bylo jich mezitím několik stovek expedováno do Haliče místním zemědělcům a mladoboleslavská továrna na motorové pluhy *Laurin & Klement – Rudolf Bächer* musela jejich výrobu přechodně zastavit, protože byla zahlcena armádními objednávkami osobních i nákladních automobilů.¹⁶ Motorové pluhy značky *Excelsior* se zde sice později začaly v Mladé Boleslavi pro zemědělství i armádu znovu vyrábět, výroba však již byla stále více poznamenána nedostatkem uhlí a zvýšenými výrobními náklady, ale také podvýživou zaměstnanců a tím i jejich menší výkonností.¹⁷ S podobnými obtížemi se v té době potýkal i druhý velký český výrobce motorových pluhů, motorů a automobilů, *První českomoravská strojírna v Praze* (pluhy *Praga*).

---

¹⁰ *Heimat* 25.4.1918, s. 5

¹¹ *Neues Wiener Tagblatt* 22.3.1915, s. 9

¹² *Vorarlberger Volksblatt* 5.6.1915, s. 6

¹³ *Reichspost* 19.12.1915, s. 21

¹⁴ *Arbeiter Zeitung* 23.4.1916, s. 12

¹⁵ *Der Morgen. Wiener Montagblatt* 18.12.1916, s. 8

¹⁶ *Prager Tagblatt* 1.7.1915, s. 6

¹⁷ *Neues Wiener Tagblatt* 22.5.1918, s. 42

Pro válečné nasazení motorových pluhů bylo zapotřebí nejen tyto stroje do frontových linií dopravit, ale spolu s tímto novým druhem bojové techniky také na bojiště vyslat vyškolenou obsluhu. Protože však civilní mechanici a strojníci (řidiči) motorových pluhů byli plně zaměstnáni v zemědělství a trval jejich stálý nedostatek (pro obsluhu jednoho motorového pluhu bylo zapotřebí vždy dvou strojníků), byla armáda nucena nechat pro tyto stroje vyškolit vlastní, vojenskou obsluhu. U výrobců motorových pluhů (Stock, Excelsior, Praga) byly proto uspořádány speciální kurzy strojníků, které probíhaly ještě v červnu roku 1918. V každém z těchto kurzů se školilo zhruba 60 vojáků a výuku vedl civilní školitel, obvykle někdo z vyššího technického personálu výrobního závodu. Každý výrobce kromě toho poskytoval uživatelům pluhů tištěnou instruktážní knížku s návodem k obsluze. Ta ovšem předpokládala, že uživatel již má předchozí zkušenosti s obsluhou spalovacích motorů a jako komplexní výukový materiál ji tedy nešlo využít.¹⁸

Zatímco byli příslušníci rakousko-uherských jednotek školeni v obsluze motorových pluhů a následně urychleně vysíláni do bojových linií, začaly se již počátkem roku 1918 objevovat také úvahy o možném využití takto vyškolených strojníků v pozdějším civilním provozu. Konstatovalo se přitom, že vojenské kurzy je sice dostatečně školí pro obsluhu, ale nikoli pro průběžnou údržbu a opravy: „...ve většině případů není vojenský řidič schopen stroj sám opravit. Řidiče-opraváře by nám snad mohly poskytnouti zvláštní odborné školy, takové však dosud vůbec neexistují a krom to by také nedokázaly poskytnouti okamžitou pomoc.“¹⁹

Tyto úvahy nebyly ani zdaleka předčasné, protože c. k. ministerstvo války se již koncem února 1918 (zjevně pod vlivem vývoje situace na východní frontě) začalo části parku svých motorových pluhů zbavovat. Armádou odprodané stroje byly pak prostřednictvím c. k. ministerstva orby dále rozprodávány soukromým zemědělcům v různých částech monarchie.²⁰ Dalších několik stovek momentálně postradatelných motorových pluhů armáda prostřednictvím c.k. ministerstva orby zapůjčila pro potřeby civilního zemědělství do Rakouska a Uher začátkem října 1918. Až do demobilizace zůstávaly tyto stroje (včetně zaškolené obsluhy) pod vojenskou správou, která k nim

---

¹⁸ *Wiener Landwirtschaftliche Zeitung* 1.4.1916, s. 3

¹⁹ *Allgemeine Automobil-Zeitung* 23.6.1918, s. 12

²⁰ *Wiener Landwirtschaftliche Zeitung* 6.3.1918, s. 5

také poskytovala servis pomocí mobilních dílen a větších opravárenských provozů.²¹ Během roku 1918 mohli výrobci kvůli volnější výrobní kapacitě již začít vyrábět motorové pluhy opět i na export, do té doby kvůli válce zastavený, a tyto stroje se tak začaly vyvážet například do Rumunského království a některých dalších zemí.

1.2 Automobilní kurzy

Nebývalého rozvoje a možností využití automobilní techniky si poměrně brzy povšimla i rakousko-uherská armáda. Jak vyplynulo z pokusů, uskutečňovaných na přelomu 19. a 20. století v řadě evropských vojsk s použitím automobilů, měl tento dopravní prostředek pro frontové i týlové nasazení oproti dosavadní všeobecně používané koněspřežné síle i při své tehdejší rané vývojové úrovni řadu výhod: „...*má vlastnosti, které jsou právě tak žádoucí, jako dosud nedosažitelné: rychlost, výkonnost, snadnou údržbu, a co je hlavní, [umožňuje] zkrácení kolon*“.²²

Od praktického použití nákladních automobilů Němci v Číně během tzv. boxerského povstání (1900-1901) uplynulo pět let a rovněž francouzská armáda již používala nákladní i sanitní automobily, když Rakousko-Uhersko v roce 1906 zavedlo do svého vojenského vzdělávacího komplexu také automobilní kurz ve Vídni. Ten poté probíhal každoročně v jarních měsících (obvykle březen až červen) a od počátku bylo jeho účelem vycvičit určitý počet důstojníků vozatajstva, zásobovacích úředníků a příslušníků mužstva v řízení a údržbě automobilní techniky pro její případné bojové nasazení. Z řad mužstva přitom byli do těchto kurzů určováni zejména ti, kteří již z civilního života měli řidičské zkušenosti, popřípadě pracovali jako strojníci, zámečníci apod.²³ Jejich počty však nebyly nikterak velké, což zjevně odpovídalo tehdejší, dosud mírové úrovni motorizace rakousko-uherské armády.

Kurzy probíhaly v rámci „pokusného automobilního oddílu“ ve Vídni (Automobilversuchsabteilung) a přípuštění k nim byli pouze ti uchazeči, kteří obstáli v přijímací zkoušce.²⁴ Ta byla stanovena výnosem c. k. ministerstva války a obsahovala

---

²¹ *Pester Lloyd* 12.10.1918, s. 7

²² *Soldatenfreund* 1902, s. 114

²³ *Národní politika* 18.3.1908, s. 6

²⁴ *Pilsner Tagblatt* 20.2.1914, s. 6

čtyři témata: mechaniku, nauku o pevnosti, strojní prvky a elektrotechniku. Okruh otázek z mechaniky předpokládal mimo jiné znalosti např. obvodové a úhlové rychlosti, měr, vah, druhů pohybu, zrychlení apod. V oblasti nauky o pevnosti šlo především o roztažnost, pružnost a principy praktického určení mezních hodnot těles v tahu a tlaku. Okruh strojních prvků vyžadoval například znalosti uplatnění převodu přímého pohybu v rotační, obeznámenost s koncovými částmi vedení a pumpami. Elektrotechnická část zkoušky požadovala znalost základních pojmů proudu, napětí, odporu, měrných jednotek a přístrojů, Ohmových zákonů a řady dalších elementárních elektrotechnických pojmů, transformátorů a druhů použití elektřiny k pohonu strojů, osvětlování atd. Velký důraz byl kladen na praktické schopnosti uchazečů při opravách defektních součástí a zhotovování technických nákresů za pomoci rýsovacích pomůcek. V květnu 1914 byl kromě standardního automobilního kurzu uspořádán ještě **automobilní informační kurz**, určený pro důstojníky a intendanty generálního štábu. Tento kurz se zabýval především obecným užitím automobilů v armádě a přestože jeho frekventanti nemuseli podstupovat přijímací zkoušku, bylo jim doporučeno, aby se před nástupem do kurzu „zorientovali v podstatných materiích automobilismu“.²⁵

Od června téhož roku pak při c. a k. automobilním oddílu v dolnorakouském Klosterneuburgu proběhl automobilní kurz pro záložní důstojníky, praporčíky a kadety, k němuž bylo přihlášeno 25 frekventantů.²⁶ Kurzu velel podplukovník Robert Wolf od 9. pluku polních houfnic, který byl tehdy zároveň armádním velitelem automobilového vojska. Doba trvání kurzu byla pravděpodobně tehdy obvyklých dvanáct týdnů. Žádosti záložních důstojníků a aspirantů o zařazení do kurzu přijímal přímo velitel kurzu, žádosti ostatních uchazečů pak měly být směřovány na velitele jednotlivých armádních sborů,²⁷ kteří je měli posoudit a popřípadě doporučit. Tento kurz byl zároveň posledním vojenským automobilním kurzem v monarchii před vypuknutím první světové války.

S vyhlášením válečného stavu 28. července 1914 nastala v armádě okamžitá potřeba nejen maximálního nasazení nákladních i osobních automobilů pro vojenské operace a týlové zabezpečení, ale zákonitě také nutnost zajištění dostatečného počtu řidičů a automechaniků pro tyto dopravní prostředky. Dosavadní počty absolventů automobilních kurzů byly ve válečném stavu naprosto nedostačující a na urychlené

---

²⁵ *Reichspost* 28.3.1914, s. 12

²⁶ *Streffleur's Militärblatt* 30.5.1914, s. 42

²⁷ *Innsbrucker Nachrichten* 17.6.1914, s. 10

vyškolení dalších řidičů již nebyl čas. Při rekvírování nákladních automobilů a autobusů na celém území monarchie v srpnu 1914 byli proto s těmito vozidly na frontu posíláni často i jejich řidiči, a to jak na frontu srbskou, tak ruskou.²⁸ Tyto rekvizice automobilů pak vedly k tomu, že zatímco armáda se poměrně intenzivně motorizovala, civilní sektor se nuceně vracel k hipomobilnímu způsobu dopravy.

V září 1915 byl proveden přesun automobilních kurzů z Klosterneuburgu do tehdy čerstvě založené automobilní školy (K. u. k. Kraftfahrschule) v dolnorakouském Hornu, kde se pro potřebu konání nejbližšího kurzu podařilo veliteli školy rytmistru Karlu Fongarollimu narychlo adaptovat dvě vilky pro důstojníky a vybavit je školními lavicemi, vypůjčenými z místního gymnázia. Než se tak stalo, byli důstojníci zpočátku ubytováni částečně v místních hostincích a částečně v soukromých domech. Pro potřeby autodílen byla v místě využita prázdná továrna, mužstvo bylo ubytováno v jednom tanečním sále a na mlatě (sic), přičemž přiměřené prostory se podařilo nalézt i pro kuchyni mužstva a další oddělení školy. Autopark byl zřízen v pronajaté jízdárně zdejší vrchnosti, hraběte Rudolfa Hoyose-Sprinzensteina.²⁹

Vzápětí nato byl od září 1915 uspořádán další automobilní kurs, poněkud delší než kurzy předchozí, ještě dost improvizovaný a neobvykle početný (zhruba dvojnásobek účastníků oproti podobným kurzům před válkou). Zúčastnilo se ho asi 50 důstojníků a okolo stovky vojáků, cvičících s autokolonou více než třiceti lehčích a těžkých nákladních vozů.³⁰

Stojí jistě za zmínku, že ve čtyřčlenném instruktorském sboru automobilní školy v Hornu působil ve válečných letech jako odborný instruktor a učitel autoškoly pro mužstvo také známý severočeský automobilový závodník na vozech Bugatti, obchodník automobily a pozdější prezident Severočeského svazu automobilistů, nadporučík Alfred Hielle (1875-1949), pocházející z Krásné Lípy u Rumburka.

Protože válečná situace vyžadovala co nejrychlejší vyškolení frekventantů, byli posluchači po příchodu do kurzu rozděleni na začátečníky a pokročilé. Pokročilí pak s přihlédnutím k jejich předchozím znalostem a schopnostem ukončili kurz v kratším termínu, začátečníci v něm pokračovali až do celkového zvládnutí předepsané teorie i praxe. V kurzech školené mužstvo tvořili především příslušníci řemeslných profesí,

---

²⁸ *Rumburger Zeitung* 17.9.1914, s. 4

²⁹ *Allgemeine Automobil-Zeitung* 11.6.1916, s. 14

³⁰ *Österreichische Land-Zeitung* 18.9.1915, s. 12

kterým byl výukový plán přizpůsoben „na míru“. Hornská automobilní škola disponovala dobře vybavenou autodílnou, jejíž základní zařízení tvořila mobilní autodílna Gräf & Stift a obráběcí a svářečí stroje, poháněné elektrocentrálou Praga o výkonu 16 HP. Součástí provozu byla i vulkanizační dílna, kovárna a truhlárna. Při garážích zde byla v provozu i primitivní automyčka, obsluhovaná systémem ručních pump. Pro ověření praktických schopností nejen čerstvě vyškolených řidičů, ale také velitelů kolon, byly součástí kurzu i jízdy po silnicích v okolí Hornu, které se ukázaly jako vhodné pro svoji rozmanitost. Pro tyto účely byla s oblibou využívána zejména značně se klikatící svažité silnice do Kampského údolí, kde se daly všestranně vyzkoušet podmínky přesunu v horském terénu, zdatnost řidičů i kvality strojů.³¹

Vzhledem k prostému faktu, že automobily začaly nejpozději v letech první světové války představovat nepostradatelnou součást rakousko-uherského vojska a dostatečný počet řidičů se v bojových podmínkách u většiny zbraní stal nutností, je téměř jisté, že armádní automobilové kurzy byly organizovány i v posledních letech tohoto válečného konfliktu, byť patrně jen v nezbytné délce.

1.3 Letecké kurzy

„První světová válka je první válkou, v níž byla použita letadla na všech frontách a všemi válčícími státy. (...) Za první světové války se tak mnozí dostali i k letectví. Za co se dříve muselo platit, (...) bylo nyní zdarma. Pilotní výcvik i letadla. Není divu, že pilotů přibývalo. Za jednoho sestřeleného přicházeli noví absolventi leteckých škol a kursů.“³²

Jediným vzdělávacím zařízením rakousko-uherského vojenského letectva byl ještě na počátku 20. století Vojenský aeronautický ústav ve Vídni (Militär-aeronautische Anstalt in Wien) pod velením setníka Franze Hinterstoissera, založený roku 1893.³³ Ústavu byl roku 1895 přidělen stálý personál, sestávající z jednoho důstojníka a osmi vojáků, jejichž úkolem bylo spravovat svěřený materiál a vytvářet kádr pro vytvoření

---

³¹ *Allgemeine Automobil-Zeitung* 11.6.1916, s. 12n.

³² PACOVSKÝ, J. *Vzduchoplavci, aviatci & piloti*. Praha: Mladá Fronta, 1974, s. 184

³³ *Soldatenfreund*, 1902, s. 133

leteckého oddílu. Při tomto ústavu se každoročně konal čtyřměsíční kurz pro důstojníky a poddůstojníky, vzdělávající své frekventanty v letecké službě.³⁴ Ten sice v mírové době potřeby vojenské vzduchoplavby pokrývat stačil, přesto však bylo zřejmé, že technický vývoj a s ním související modernizace jednotlivých druhů vojska se stále více očekává také od vojenského letectva. Ke vzniku prvních leteckých jednotek nicméně došlo teprve dva roky před začátkem první světové války a když válka začala, zastihla rakousko-uherské vojenské letectvo stále ještě ve stadiu výstavby. Jeho celkový stav umožňoval v prvním roce války zpravidla jen provádění obvyklého leteckého průzkumu, mapování bojišť a pořizování fotografické dokumentace. Jestliže vojenské letectvo, nesoucí od července 1915 oficiální název „C. a k. letecké sbory“ (K. u. k. Luftfahrtruppen), dokázalo na začátku války zmobilizovat pouhých devět leteckých setnin (Fliegerkompagnien, zkráceně Flik), do konce roku 1915 se jejich počet pod tlakem válečných potřeb rozrostl již na dvojnásobek. Ani to však zdaleka nestačilo. S rostoucími požadavky front na leteckou podporu pak budování dalších leteckých jednotek nabývalo vyšší rychlosti³⁵ a celé letectvo zažívalo po celé období války značnou expanzi. Na jaře 1916 existovalo již čtyřiadvacet leteckých setnin a v srpnu 1917 dokonce sedmapadesát.³⁶

Ještě před začátkem války byl k výcviku vojenského leteckého personálu zřízen „letadlový instruktážní oddíl“ (Flugmaschinen-Instruktionsabteilung), *Beobachterkurs* a *Mannschaftspilotenkurs*. Původní *Flugparks*, kde se vycvičení letci po absolvování kurzů shromažďovali, byly v prvních měsících války nahrazeny leteckými náhradními setninami (Fliegerersatzkompagnie, zkráceně Flek), jejichž instruktory byli zkušení, avšak tzv. „přelétaní“ piloti. Tyto setniny byly rozděleny do tří úrovní: první stupeň poskytoval elementární pilotní výcvik, druhý stupeň pokračovací výcvik a třetí stupeň pak speciální výcvik (stíhací a průzkumní letci). Letecké náhradní setniny byly podřízeny leteckým náhradním praporům, podléhajícím v roce 1915 zřízenému velitelství leteckých náhradních jednotek. Jemu pak byl podřízen letecký výukový prapor o třech výukových setninách a letecká důstojnická škola ve Vídeňském Novém Městě. Z ní vycházel důstojnický dorost, vyškolený pro zařazení na leteckého

---

³⁴ PELET-NARBONNE, G. *Das Militärwesen in seiner Entwicklung während der 25 Jahre 1874-1898, I. Teil*. Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1899, s. 324n.

³⁵ RAJLICH, J. *V pekle nebeských výšin*. Cheb: Svět křídel, 2019, s. 48

³⁶ Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv Wien, LFT, k. 148/8, Aufbau der k.u.k. Luftfahrtruppen 1914-1918, LFT, k. 385. Organisation Aufbau der Truppe, gruppe Ib1

pozorovatele, který byl podle tehdejších regulí velitelem letounu. Tamní výcvik byl dvouměsíční a byli v něm školeni jak pozorovatelé pro letadla, tak také pro upoutané balóny, které tehdy letectvo používalo. Těchto kurzů probíhalo šest do roka a mělo z nich vzejít 160 až 170 absolventů. Po ukončení kurzu pozorovatele pak následoval tříměsíční pokračovací výcvik. Leteckou důstojnickou školou procházela i část technických důstojníků, pro něž ovšem existoval ještě technický kurz v k. u. k. Fliegerarsenalu.³⁷ Budoucí piloti byli ve své většině poddůstojníci. V době první světové války ještě nebyla k dispozici ucelená metodika školení pilotů a osobnost leteckého instruktora tak spolu s jeho zkušenostmi měla velký vliv na vycvičenost každého konkrétního pilota. První český pilot a zároveň instruktor Rudolf Holeka (1883-1946) uvádí: „*Systém mého přednášení byl sice velmi nákladný, ale domnívám se, že se osvědčil. Z mých zápisků, které jsem si při přípravě přednášek pořizoval, vznikla brzo kniha. Navštěvující nás cizozemští důstojníci neválčících států a němečtí důstojníci byli by ji po nahlédnutí vždy nejraději vzali hned s sebou. Předložil jsem knihu svému velitelství, aby ji vydalo jako předpis. Ministerstvo války tak po menším přepracování za nějaký čas učinilo a poukázalo mi pět set korun odměny*“.³⁸

Vojenští piloti rakousko-uherské monarchie se v době první světové války cvičili celkem u dvaadvaceti náhradních leteckých setnin. V Čechách byla umístěna jediná, a to v Chebu, kde spolu s ní zároveň vzniklo i první stálé letiště na českém území.³⁹ Z kádru 16. chebské náhradní letecké setniny (Flek 16) po skončení války načerpala rodící se československá armáda nejen řadu zkušených pilotů, ale také množství technického vybavení a některá provozuschopná vojenská letadla.

V císařském letectvu se ovšem kurzy a školení netýkaly pouze výcviku létajícího personálu. Také pozemní personál byl podrobován výcviku v různých kurzech, ať již nástupních, nebo zdokonalovacích. Neustále se rozrůstající vojenské letectvo doplňovalo řady leteckých mechaniků, techniků i technických důstojníků. V říjnu 1917 byly vypsány kurzy technických důstojnických záloh pro frontové formace, které proběhly v prosinci 1917 a lednu 1918. Šlo o dva kurzy po 50 frekventantech s dobou trvání 8 týdnů. Tři týdny probíhal každý z těchto kurzů u k. u. k. Fliegerarsenalu ve

---

³⁷ RAJLICH, J. *Příslušníci rakousko-uherského letectva z českých zemí*. Praha, 2018. Disertační práce. Filosofická fakulta University Karlovy, Ústav světových dějin. Školitel: Jan Županič, s. 103

³⁸ ZAHÁLKA, J. *Rudolf Holeka - kronika prvního vojenského letce národnosti české*. Praha: Corona s.r.o., 1997, s. 116

³⁹ RAJLICH, J. *V pekle nebeských výšin*. Cheb: Svět křídel, 2019, s. 68

Vídni, tři další týdny pokračoval v některém závodě leteckého nebo motorového průmyslu v týlu, a konečně poslední dva týdny kurzu frekventanti strávili u některé polní letecké formace, aby byli uvedeni do praktické služby technického důstojníka. Uchazeč, který řádně podal přihlášku do kurzu a pro velký počet uchazečů do něj nemohl být zařazen, byl automaticky převeden do kurzu následujícího. Žádosti uchazečů, kteří nebyli zařazeni do žádného z obou kurzů, byly považovány za zamítnuté. Tyto kurzy pak proběhly znovu na jaře 1918.⁴⁰ Doložen je ještě v září 1918 K. u. k. Fliegerarsenalem ve Vídni vydaný tištěný soubor zkušebních otázek pro technické kurzy (Prüfungsfragen für den Technischen Kurs), lze tedy předpokládat, že tyto kurzy mohly trvat až do zániku rakousko-uherského vojenského letectva. Zkušební otázky byly rozděleny do šesti okruhů: 1) výuka létání, 2) nauka o letadlech, 3) nauka o motorech, 4) nauka o materiálech, 5) měřicí přístroje a 6) nakládání s materiály a služební předpisy.⁴¹ Podrobné rozpracování otázek v jednotlivých okruzích dokládá propracovanou metodiku výuky v technických kurzech rakousko-uherského vojenského letectva, které za posledních několik let dosáhlo značného technického i taktického rozvoje a dokázalo se zařadit mezi nejmodernější druhy zbraní své epochy. Z řad absolventů těchto leteckých technických kurzů vzešla většina pozdějších odborníků vojenského i civilního letectví nástupnických států rakousko-uherské monarchie.

1.4 Lyžařské kurzy

Pro účinný a rychlý pohyb vojenských jednotek v terénu bylo třeba využít všech možností, jak jejich přesun usnadnit. Do vybavení armád, bojujících v první světové válce byla proto zařazována i taková výstroj, která původně vznikala a byla vyvíjena převážně jako sportovní náčiní a v mírové době byla také tímto způsobem člověkem nejčastěji používána. Mezi typickou výstroj tohoto druhu patřila například jízdní kola, která byla do armády jako progresivní prvek zavedena koncem 19. století. Snaha o

---

⁴⁰ DESOYE, R. *Die k. u. k. Luftfahrtruppe – Die Entstehung, der Aufbau und die Organisation der österreichisch-ungarischen Heeresluftwaffe 1912-1918*. Hamburg: Diplomica Verlag GmbH, 1999, s. 311n. ISBN: 9783832429140

⁴¹ Vojenský ústřední archiv-Vojenský historický archiv, Sbírka vojenských předpisů, karton 243-10, Prüfungsfragen für den Technischen Kurs

jejich efektivní využití vedla k vytvoření samostatných cyklistických jednotek v rámci pěchoty a samotné bicykly byly pro tento účel vyráběny ve speciální armádní úpravě, umožňující kromě přepravy vojáka také transport jeho střelné zbraně a další výzbroje a výstroje. Tato jízdní kola mohl voják navíc ve složeném stavu přenášet na zádech. Zvláštního školení (kromě běžného pěchotního výcviku) nebylo pro cyklistické oddíly třeba, protože k nim byli zařazováni branci, kteří již v civilním životě techniku jízdy na kole zvládli.

V zimním období a v horském terénu však jízdní kolo tehdejší konstrukce při vojenském použití ztrácelo většinu svých předností a pro vojáka se obratem změnilo ve značnou přítěž, kterou byl nucen ve složeném stavu s sebou vléci terénem na zádech, namísto toho, aby mu pomáhala v rychlejším přesunu. Projevilo se to již během prvních válečných operací v zimním období 1914/1915, kdy se cyklistické oddíly ve sněhových závějích náhle přesunovaly pomaleji, než obyčejní příslušníci pěchoty.

Tam, kde to bylo možné a účelné, začala proto armáda zřizovat jednotky, vybavené lyžemi. Ani zde naštěstí nechyběl (alespoň u některých vojáků z povolání) určitý stupeň předchozí vycvičenosti z mírové doby. Zmiňován je lyžařský kurs, pořádaný (patrně v zimě 1913/1914) dokonce pro důstojníky generálního štábu pod odborným vedením setníka Oskara Rosmanna (†1914). Ten se ostatně v předválečném období významně zasloužil i o zdokonalení vojenského leteckého průzkumu a v prvních měsících války působil sám jako letecký pozorovatel.⁴² Pro použití lyží v armádě ve středoevropském prostoru obecně platila zásada, že lyže jsou výstrojí, která začíná být pro pohyb vojáka od 1000 metrů nadmořské výšky výhodná, nad 1600 metrů pak nezbytná. Předpokladem pro úspěšný přesun vojáka na lyžích v horském terénu pak je účelná a dobře upevněná výstroj a případný náklad, dobrý zdravotní stav a pochopitelně důkladný speciální lyžařský výcvik.⁴³

Rakousko-uherská armáda zavedla již od prvních let 20. století výuku lyžování podle tzv. Lilienfeldské lyžařské školy, vyvinuté zakladatelem alpského lyžování, moravským rodákem Matyášem Žďárským (uváděn též jako Mathias Zdarsky, 1856-1940). Podle této techniky byli v předválečném období cvičeni zejména příslušníci horských pluků a sám Žďárský byl za zásluhy o úspěšný lyžařský výcvik armády

---

⁴² *Reichspost* 2.9.1914, s. 2

⁴³ *Prager Tagblatt* 24.1.1915, s. 40

císařem vyznamenán Zlatým záslužným křížem s korunou. Žďárského technika včetně jeho systému lyžařského vázání byla ještě před válkou zavedena také v japonské armádě a na počátku první světové války i v armádě Osmanské říše.⁴⁴

S příchodem první válečné zimy 1914/1915 se armáda, vědoma si významu speciálního výcviku pro zimní tažení, rozhodla uspořádat pro část čerstvě narukovaných vojáků pěších pluků lyžařské kurzy. Tímto úkolem byli od počátku pověřeni zkušení civilní lyžařští instruktoři, kteří do té doby jako členové amatérských lyžařských spolků vedli každoroční výcvik civilních zájemců o zvládnutí lyžařské techniky a armádě se před první válečnou zimou sami hromadně nabídli. Takových instruktorů bylo celkem příznačně k dispozici nejvíce v Alpách, kde měly lyžařské sportovní spolky letitou tradici, pozadu ale nezůstávali ani čeští a němečtí lyžařští instruktoři z Krkonoš nebo Krušných hor. A přestože instruktorské řady následkem povolávání do zbraně postupně řídly, zůstával jich k dispozici stále dostatečný počet.⁴⁵

Jak dokládá zpráva o konání jednoho z lyžařských kurzů v Kitzbühelu od 15.12.1914 do 6.1.1915, bylo vojsko v takových kurzech zpočátku cvičeno společně s civilními frekventanty z řad několika rakouských a německých lyžařských spolků a mohli se jej zúčastnit i ti, kteří se k vojenské službě teprve připravovali.⁴⁶ Ti z absolventů, kteří v těchto kurzech prokázali velmi dobré výsledky, pak mohli být instruktorem vybráni jako školitelé pro kurzy následující.⁴⁷ Největší počet kurzů lyžování pro záložní jednotky probíhal již první válečnou zimu v alpských lyžařských střediscích – štyrském Mariazellu, tyrolském Kitzbühelu, solnohradském Annabergu apod., kde je pod velením technicky zdatných důstojníků vedli především dobrovolní instruktoři Rakouského lyžařského spolku, Alpského lyžařského spolku (přes 20 instruktorů) či například lyžařské sekce Rakouského turistického klubu (asi 10 instruktorů). Alpský lyžařský spolek byl rovněž autorem návrhů změn a úprav vojenské lyžařské výstroje, které po první válečné zimě 1914/1915 předložil c. k. ministerstvu války.⁴⁸

Vedením veškerých armádních lyžařských kurzů byl v rámci c. k. ministerstva války pověřen zkušený rakouský lyžař a alpinista JUDr. Friedrich Rigele (1878-1937).

---

⁴⁴ *Der Schnee* 23.10.1915, s. 20

⁴⁵ Tamtéž, s. 21

⁴⁶ *Der Schnee* 5.12.1914, s. 1

⁴⁷ *Der Schnee* 23.10.1915, s. 18

⁴⁸ Tamtéž, s. 21

Ten také v roce 1915 vedl lyžařský kurs v tyrolských Alpách, při němž na alpských ledovcích ještě před nástupem zimy vyškolil znamenité lyžařské družstvo, připravené nejen na zvládnutí vysokohorského terénu, často až pětadvacetistupňové mrazy a několikametrové závěje, ale i na pohyb ledovců a lavinové nebezpečí. Takto vyškolení vojáci pak byli během horských bojů schopni za pomoci lyží provádět při své jednotce zásobování, přesun raněných, průzkum i hlídkovou činnost a jejich vycvičenost byla údajně zcela srovnatelná s horskými lyžařskými oddíly Italů. Pro tyto pokračující čtrnáctidenní lyžařské kurzy byli zpočátku přijímáni dobrovolně se hlásící uchazeči, což byli převážně mladí horalé, kteří se „narodili s lyžemi na nohou“. S rostoucí potřebou bojového nasazení takových oddílů však bylo nutno do výcviku zařazovat veškeré dostupné mužstvo, takže do lyžařského výcviku se dostali i vojáci, pocházející například z uherských nížin, kteří lyže v životě neviděli.⁴⁹

V dalších válečných letech proběhly velké vojenské lyžařské kurzy také na území Čech, kupříkladu v Krušných horách; od 3. ledna 1916 se v Jáchymově konal sedmitýdenní kurz pro pěchotu (4 důstojníci a 259 vojáků) a souběžně byl tamtéž zahájen ještě čtyřtýdenní kurz pro dělostřelectvo (23 důstojníků a 71 vojáků).⁵⁰ Následující zimu se kurzu v Jáchymově, pořádaného od 1. prosince 1916, zúčastnilo 18 důstojníků a přes 200 vojáků pěchoty. Lyžařský kurz pro dělostřelecké jednotky, který na něj měl bezprostředně navazovat na Božím Daru a Klínovci, byl však – patrně v souvislosti se soustředěním dělostřelectva na italské frontě – operativně přeložen do tyrolského Kitzbühelu.⁵¹

Výcvik v armádních lyžařských kurzech trval dva až šest týdnů⁵² a skládal se jak z praktické, tak teoretické části. Ta zahrnovala kromě nezbytné vojenské instruktáže a taktiky, přednášené vojenskými školiteli, také nauku o významu lyžování, lyžích a související výstroji. Tuto část teoretického výcviku měli na starosti zpravidla lyžařští instruktoři. V praktické části kurzu byli frekventanti cvičeni v přesunech na lyžích v terénu s odstupňovanou obtížností, ovládnutí lyží v různých druzích terénu (horském, svažitém, zalesněném apod.), umění rychlé a bezpečné jízdy na lyžích, ve stupňování výdrže a odolnosti během vojenského nasazení, v samostatné orientaci v neznámém

---

⁴⁹ Tamtéž, s. 26

⁵⁰ *Prager Abendblatt* 2.12.1915, s. 6

⁵¹ *Prager Abendblatt* 1.12.1916, s. 7

⁵² *Illustriertes Österreichisches Sportblatt* 3.3.1916, s. 3

terénu za současného plnění uložených rozkazů apod. Typický průběh vojenského lyžařského kurzu vypadal takto:

Prvního dne kurzu byli frekventanti vyškoleni v základním zacházení s lyžemi a holí (oproti dnešku se tehdy při lyžování používala stále ještě pouze jediná hůl, která byla ovšem delší než hole dnešní), jejich svazováním a přenášením na rameni. Byla jim vysvětlena funkce vázání a způsob připevnění lyžařské obuvi k lyžím. Na rovném terénu jim poté byla vyložena základní technika (přemísťování hole, přešlapování, obrat o 90°, otáčení, skluz, překračování vodních struh, plotů atd.).

Druhého dne byly tyto cviky zopakovány na svahu s mírným sklonem a vyzkoušena jízda v přívratných obloucích s holí i bez hole, správné vstávání a jízda s náhlou změnou směru. Následovaly instrukce o jízdě obloučky (kristiánka, telemark) při sjezdu po terénních vlnách. V dalších dnech frekventanti přešli z uježděné cvičné louky do blízkého přírodního terénu s různými terénními tvary. Lyžařsko-technická část výcviku jednotky v kurzu byla zpravidla završena účelně volenými výpravami, spojenými s plněním vojenských taktických zadání, které často vyžadovaly překonávání náročných překážek s plnou polní výbavou. Frekventanti pak po zbytek kurzu prováděli v rámci každodenního programu výstup na kopce či hory v okolí, aby se v nabytých schopnostech zdokonalili a fyzicky se utužili. Souběžně nadále probíhal teoretický výcvik, při němž si posluchači vyslechli přednášky o horských nebezpečích, o zásadách chování v nebezpečných situacích a o první pomoci.⁵³

Do jednotlivých běhů lyžařského kurzu bylo zařazováno průměrně 30 kurzistů a bylo obvyklé, že důstojníci byli cvičeni společně s mužstvem. Vycvičení absolventi byli poté přidělováni k záložním útvarům, kde jim byly svěřovány úkoly nejčastěji zpravodajské, průzkumné a spojařské. Jak se brzy ukázalo, absolvované lyžařské kurzy měly pro uplatnění vojáků na lyžích v bojových nasazeních velký význam. Velitel lyžařských kurzů dr. Rigele se o jejich výsledcích v září 1915 vyjádřil mimo jiné následovně: „*Není ta válka zvláštní? Není zázračná? Selský synek z Alföldu, který před rokem lyže ještě neviděl, vrátí se na konci války domů a předvede kristiánku, na jakou by byli hrdí i norští lyžařští šampioni.*“⁵⁴

---

⁵³ *Prager Tagblatt* 17.2.1915, s. 7

⁵⁴ *Der Schnee* 23.10.1915, s. 27

Kromě lyžařských kurzů pro příslušníky vojska začalo c. k. ministerstvo války nejpozději během druhé válečné zimy organizovat také lyžařské kurzy pro pedagogy středních škol, kteří pak měli za úkol tento výcvik využít jako jeden z předmětů při školení svých žáků v rámci předvojenské přípravy, tzv. junobraný (Jugendwehr).⁵⁵ Za zmínku rovněž stojí, že instruktoři lyžařských spolků vedli v rámci své služby v armádě lyžařské kurzy i pro další ozbrojené státní sbory, které se během plnění služebních povinností ve svém působišti setkávaly s potřebou použití lyžařské výstroje. Pro četnické asistenční hlídky horských oblastí jihotyrolského Pustertalu a Ampezzotalu se tak v březnu 1915 konal lyžařský kurs, do jehož čela byl odvelen vídeňský instruktor Rudolf Franz Fanta (1879-1942, původem ze Žatce), sloužící tou dobou jako velitel vysokohorské lyžařské hlídky v Dolomitech.⁵⁶

1.5 Kurzy ovládnání strojních pušek

Rakousko-uherská armáda zařadila v roce 1907 do výzbroje pěchoty novou zbraň – strojní pušku Schwarzlose vzor 07 (později pak ještě vzor 12). Dobový název „strojní puška“ je překladem německého pojmu „*Maschinengewehr*“ (odtud též český slangový výraz *mašinkvér*), dnes se však pro tuto zbraň používá spíše název *kulomet*. Šlo o těžký kulomet ráže 8 mm s vodním chlazením hlavně a olejovým mazáním. Při přesunech jednotek se tato zbraň přepravovala v rozloženém stavu pomocí koní, k čemuž byla zvířata opatřena zvláštními postroji, umožňujícími celý kulometný komplet, vážící 44 kg, na přepravní zvíře naložit. Vlastní manipulace se zbraní byla poměrně komplikovaná a střelba se neobešla bez občasných závad, způsobovaných přetržením látkového nábojového pásu, vzpříčením náboje v komoře apod. Někdy byla příčinou přerušení chodu zbraně i nepozornost nebo nedbalost samotného střelce, který z nějakého důvodu například nedostatečně kontroloval přísun nábojového pásu, nebo zanedbal doplňování provozních kapalin (chladicí vody a mazacího oleje). Každé takové přerušování střelby přitom mohlo přinést protivníkovi výhodu a ve svém důsledku způsobit smrt obsluhy v tu chvíli nefunkční strojní pušky. Vážnost této hrozby se

---

⁵⁵ *Prager Tagblatt* 24.11.1915, s. 6

⁵⁶ *Prager Tagblatt* 23.3.1915, s. 6

později mnohokrát potvrdila ve válečném nasazení, kdy se k obsluze strojní pušky z různých objektivních příčin dostali nezkušení a neškolení vojáci. Pro výcvik a školení obsluhy strojních pušek byly proto organizovány vojenské kurzy, které měly za úkol pro použití této zbraně v nezbytném termínu vyškolit co největší počet střelců.

V období krátce před první světovou válkou se tyto přibližně měsíční kurzy konaly třikrát ročně pro důstojníky a jednou ročně pro poddůstojníky v Armádní střelecké škole v Brucku.⁵⁷ V průběhu války bylo toto školení prováděno sice nadále velmi systematicky, stále více se však i zde projevovala turbulentní atmosféra neustálých operativních změn, způsobující střídání školitelů různých národností a ovlivňující pochopitelně také národnostní složení frekventantů jednotlivých kurzů. Výuka byla proto provázena jazykovými komplikacemi, o čemž svědčí příklad, dochovaný ve formě poznámkového sešitu účastníka jednoho z těchto kurzů, konaného v rozmezí let 1917/1918. Český posluchač kurzu strojních pušek, voják Josef Živný od c. k. střeleckého pluku č. 7 pozorně sledoval odborný výklad rakouského školitele a úpravným písmem si ve své mateřštině činil poznámky do sešitu. Obsahu přednášek zjevně rozuměl, pro řadu pojmů mu však chyběly české ekvivalenty, takže si je zaznamenal v němčině, nebo v jakési počestěné verzi. V jeho zápisu tak nalezneme například informaci o tom, že „*handhébl zůstane vpředu stát, protože patrona není do láderaumu zastrčena*“ (ruční páka zůstane stát vpředu, protože patrona není zastrčena v nábojové komoře), nebo poučení, že „*vytaušovat se musí při obojím fršlusblok*“ (při obojím se musí vyměnit závěr).⁵⁸ Je velmi pravděpodobné, že podobných zkomolených výrazů pak vojáci používali i na frontě, aby se vyhnuli nedorozuměním v komunikaci s obdobně se vyjadřujícími spolubojovníky jiných národností.

V kurzech byli jejich posluchači seznamováni s podrobnostmi hipomobilní přepravy strojních pušek, s jejich technicko-taktickými daty, jednotlivými součástkami a jejich funkcí, naučili se zbraň rozebírat a opět skládat, čistit, odstraňovat nejčastější závady, zvládli teorii o možnostech jejich bojového nasazení a v praktické části si pak procvičili složení a rozložení zbraně v časovém limitu, přesun se zbraní během boje a nakonec i vlastní střelbu.

---

⁵⁷ *Der Bezirksbote für den politischen Bezirk Bruck a. d. Leitha* 27.4.1913, s. 2

⁵⁸ Poznámkový sešit absolventa kurzu strojních pušek, domobraneckého pěšáka Josefa Živného, c. k. střelecký pluk č. 7, X. setnina, 3. četa; nedatováno. Soukromá sbírka.

Po některých úspěšných vojenských operacích na ruské a později také italské frontě padlo do rukou rakousko-uherských vojáků také velké množství dosud funkční výzbroje nepřátelských armád, kterou bylo možno v příštích bojích dále používat. Mezi takové kořistní zbraně patřily i ruské strojní pušky Maxim vzor 1910, nebo italské Fiat-Revelli vzor 1914. Jejich praktické využití bylo ovšem omezené, protože šlo o zbraně jiných ráží, než jaké používalo rakousko-uherské vojsko, a není známo, zda pro tyto kořistní zbraně byli frekventanti kurzů vůbec školeni v obsluze a údržbě.

1.6 Telegrafní kurzy

Po částečném uvolnění telegrafní služby pro veřejnost v roce 1850 (do té doby sloužil telegraf pouze pro státní a železniční účely) se v následujících desetiletích stal telegraf již masově používaným prostředkem. Existující telegrafní sítě v Rakousku tak během prusko-rakouské války v roce 1866 mohlo využívat také vojenské velení, které navíc během válečných operací na stávajících telegrafních linkách zřizovalo v místech momentální potřeby nové stanice.⁵⁹ Během tohoto válečného konfliktu již vojsko kromě toho využívalo polního telegrafu, který mu v návaznosti na státní síť umožňoval operativní přenos depeší mezi jednotlivými vojenskými tělesy a velením armád, a to i na vzdálenosti, v té době stále značně neobvyklé. Dokládá to například výměna telegrafních depeší mezi Českou Třebovou a severoitalským Zerbare, které si v červnu 1866 vyměňoval polní zbrojmistr Ludvík Benedek s arcivévodou Albrechtem po bitvě u Custozy.⁶⁰ Prostřednictvím telegrafické depeše byly během tohoto válečného konfliktu operativně provedeny i změny v generálním štábu rakouské armády.⁶¹ Příznačným jevem té doby je skutečnost, že také obsluha železniční telegrafní sítě se většinou skládala z příslušníků armádního technického sboru, vyškoleného již tehdy ve zvláštních kurzech.⁶²

---

⁵⁹ BĚLINA, P. Využití pošty, železnice a telegrafu v českých zemích za války roku 1866. In: *Sborník Poštovního muzea 1983*. Praha: NADAS, 1983, s. 135

⁶⁰ Tamtéž, s. 135

⁶¹ *Der Krieg im Jahr 1866*. Leipzig: Otto Wigand, 1866, s. 19

⁶² BĚLINA, P. Využití pošty, železnice a telegrafu v českých zemích za války roku 1866. In: *Sborník Poštovního muzea 1983*. Praha: NADAS, 1983, s. 143

První samostatný železniční a telegrafní pluk byl v rakousko-uherské armádě zřízen však teprve v roce 1883, když se jednoznačně ukázala potřeba tento důležitý spojovací fenomén vyčlenit z dosavadní vazby na pionýrské (ženijní) prapory (Pionier-Bataillone), v jejichž rámci do té doby armádní telegrafní služba telegrafní síť stavěla, udržovala a provozovala. Do výzbroje nově zřízeného pluku přešlo i příslušné technické vybavení, zejména tzv. telegrafní vozy, což byly polní telegrafní stanice, které se mohly podle potřeby připojit na státní telegrafní síť, nebo vytvořit síť vlastní.⁶³ Pluk měl v mírové době tři prapory a byl pod velením plukovníka Maxmiliána rytíře Bitterla z Tessenburgu dislokován v dolnorakouském Korneuburgu. Tamtéž je zmíněn také působící telegrafní kurz.⁶⁴ Pro telegrafní výcvik jezdeckta (později také pěchoty), součástí jejichž pluků se staly i telegrafní čety, byl v roce 1888 založen stálý telegrafní kurz v dolnorakouském Tullnu, jemuž velel rytmistr Viktor svobodný pán von Franz.⁶⁵ Zde byli každoročně po dobu osmi měsíců školeni důstojníci a poddůstojníci příslušníci telegrafních čet, které vedle čet pionýrských byly součástí každého jízdního pluku. Počet účastníků kurzu byl stanovován tak, aby pro každý jízdní pluk zajistil vyškolení alespoň jednoho důstojníka, schopného velet telegrafní službě.⁶⁶ Tento kurz byl zrušen až v rámci likvidace „již přebytečných“ armádních zařízení a institucí v prosinci roku 1918.⁶⁷ Pro potřeby telegrafie v rámci válečného námořnictva působila Škola námořních min a telegrafní v Pule (Seeminen- und Telegraphenschule Pola), disponující vlastním školním plavidlem.⁶⁸

V období války byla aktivní rovněž Vojenská poštovní a telegrafní správa (Militär-Post- und Telegraphenanstalt). Příslušník c. a k. armády, který měl být přijat či převelen do jejího stavu jako poštovní a telegrafní manipulant nebo telegrafní technik, musel kromě doložené zachovalosti splňovat následující kritéria:

- před odvodem do armády musel pracovat ve výkonné poštovní a telegrafní službě v Rakousku či Uhrách, nebo

---

⁶³ Tamtéž, s. 134

⁶⁴ 1926-2016: 90 Jahre Amateurfunk in Österreich [online]. [cit. 2020-01-10]. Dostupné z: https://www.oevsv.at/export/shared/.content/.galleries/qsp_downloadgallery/2016_qsp_downloadgallery/QSP_04_2016.pdf

⁶⁵ *Soldatenfreund*, 1902, s. 132n.

⁶⁶ PELET-NARBONNE, G. *Das Militärwesen in seiner Entwicklung während der 25 Jahre 1874-1898, 1. Teil*. Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1899, s. 324

⁶⁷ *Illustrierte Kronen Zeitung* 22.12.1918, s. 5

⁶⁸ *Meyers Großes Konversations-Lexikon, Band 15*. Leipzig und Wien: Bibliographisches Institut, 1905, s. 214

- pracovat jako železniční telegrafista, nebo
- úspěšně absolvovat telegrafní kurz pěchoty nebo jezdeckva.

Pro zařazení na služební pozici vojenského telegrafního mechanika pak připadali v úvahu pouze ti příslušníci vojska, kteří v civilním životě pracovali jako telegrafní či telefonní mechanici.⁶⁹

Jelikož pořádání telegrafních kurzů během první světové války probíhalo především v rámci armády, zmiňme zde alespoň tři případy takovýchto kurzů civilních, s válečnou situací však souvisejících. V letech 1916-1918 proběhla v severočeských Teplicích série tříměsíčních telegrafních kurzů pro válečné invalidy, které zorganizovalo ředitelství Ústecko-teplické dráhy v železniční stanici Teplice-Zámecká zahrada (Teplitz-Schloßgarten).⁷⁰ V tomto případě se lze důvodně domnívat, že absolventy kurzu zamýšlela železniční správa následně zaměstnat jako železniční telegrafisty v okruhu své působnosti. Taktéž pro válečné invalidy byl konán telegrafní kurz v invalidní škole při vídeňské 11. c. a k. rezervní nemocnici,⁷¹ zde je však pravděpodobné, že frekventanty kurzu byli vojáci dosud nevyjmutí z vojenské povinnosti (tedy s lehčími zraněními), které si armáda školila pro další nasazení v týlové službě.

Poněkud zvláště působí v této souvislosti zmínka o pořádání skautského telegrafního kurzu z října roku 1916. Ve slovinském Mariboru (Marburg an der Drau) tehdy každé pondělí večer probíhal telefonní a telegrafní kurz pro skautské vůdce, který vedl Hauptfeldmeister Borghi.⁷² Ačkoli kvalifikace ani pracovní zařazení vedoucího kurzu není uvedena, je pravděpodobné, že skautští frekventanti byli v této odbornosti cvičeni v rámci předvojenského výcviku a úspěšné absolvování kurzu mohlo být podstatným kvalifikačním předpokladem pro pozdější odvedení k některé armádní telegrafní jednotce.

---

⁶⁹ *Illustrierte Kronen Zeitung* 14.9.1915, s. 3

⁷⁰ *Teplitz-Schönauer Anzeiger* 11.5.1916, s. 3

⁷¹ *Mitteilungen des k. k. Ministeriums des Innern über Fürsorge für Kriegsbeschädigte* 6/1918, s. 6

⁷² *Marburger Zeitung* 24.10.1916, s. 2

1.7 Ostatní vojenské kurzy

Vojenské technické odborné kurzy byly v rakousko-uherské armádě zavedeny v roce 1895. Jejich náčelníkem byl v mírové době generálmajor Nikolaus Ritter von Wnich. Do jejich působnosti spadaly následující kurzy:

- Speciální kurz pro kapitány polního a pevnostního dělostřelectva
- Vyšší dělostřelecký kurz
- Vyšší ženijní kurz
- Kurz pro vzdělání v oboru pozemních staveb
- Kurz frekventantů na civilních vysokých školách

Pro přijetí do kurzu bylo vyžadováno složení přijímací zkoušky.⁷³

Kurz vojenských stavitelů byl založen ve Vídni v roce 1879. Jeho náčelníkem byl generálmajor Nikolaus Ritter von Wnich.

Administrativní kurzy byly založeny ve Vídni roku 1895. V mírové době byl jejich náčelníkem plukovník Oskar Hofmann. V rámci jejich působnosti působil:

- Intendanční kurz
- Kurz vojenských zásobovacích správců

Do kurzu pro intendanční službu (vojenská týlová služba, pověřená hmotným zásobováním vojsk a jejich ubytováním) byli zařazováni aktivně sloužící vyšší důstojníci zeměbrany, kteří měli za sebou odsloužených šest let v důstojnické hodnosti, měli velmi dobrou kvalifikaci, byli bez omezení schopni vojenské služby, měli naprosto uspořádané finanční poměry a odpovídající všeobecné a vojenské vzdělání. Uchazeči byli povinni složit přijímací zkoušku a o jejich přijetí do kurzu rozhodovalo přímo c. k. ministerstvo zeměbrany.⁷⁴

Vojenský kurz učitelů šermu a tělovýchovy byl založen ve Vídeňském Novém Městě v roce 1881. Jeho náčelníkem byl plukovník Alexander rytíř Czaikowski von Berynda. V jedenáctiměsíčním kurzu bylo zpočátku cvičeno 15 důstojníků a 12 poddůstojníků, po

---

⁷³ *Soldatenfreund*, 1902, s. 133

⁷⁴ *Politik* 5.5.1901, s. 2

roce 1894 byl systém změněn na konání dvou čtyřměsíčních kurzů po třiceti frekventantech z řad subalterních důstojníků.⁷⁵

Vojenský kurz pro kavaleristy probíhal při Vojenském institutu učitelů jezdeckví (založen roku 1875). Délka trvání kurzu byla zpočátku dva roky (výjimečně jeden rok), po roce 1879 byla jeho délka zkrácena na 11 měsíců. Absolventi, kteří se projevili jako nadějní pozdější učitelé jezdeckví, byli do kurzu přiděleni ještě na další rok, přičemž výuka byla doplňována výjezdy do státního hřebčína.⁷⁶

Střelecké kurzy pro vyšší důstojníky byly dvou- až tříměsíční a probíhaly obvykle třikrát ročně od května do září při Armádní střelecké škole ve Vídni (založené roku 1887) a později v Brucku an der Leitha. Tamtéž bylo pořádáno zpravidla pět třídních až třítydenních informačních kurzů⁷⁷ pro sborové velitele, štábní důstojníky-aspiranty, frekventanty válečné školy, zbrojmistry a puškaře. K výcviku instruktorů a provedení cvičných střelb byla z vhodných příslušníků důstojnictva a mužstva různých vojenských těles sestavována cvičná setnina,⁷⁸ popřípadě celý cvičný prapor.

Dělostřelecké kurzy při Dělostřelecké škole (založené roku 1873) byly pořádány zpravidla čtyřtydenní dělostřelecké kurzy pro frekventanty vyššího dělostřeleckého kurzu, setníky-absolventy válečné školy a pro žáky sborové důstojnické školy.⁷⁹

Minérské kurzy byly pořádány v dolnorakouském Mautern an der Donau a probíhaly až do konce války. Jejich frekventanti byli školeni v taktice minové války, nauce o druzích min a v souvisejících předmětech. Na Válečné výstavě ve Vídni v roce 1917 se c. k. minérský kurz prezentoval maketou minového pole.⁸⁰ S řadou dalších armádních

---

⁷⁵ PELET-NARBONNE, G. *Das Militärwesen in seiner Entwicklung während der 25 Jahre 1874-1898, I. Teil.* Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1899, s. 324

⁷⁶ Tamtéž, s. 324

⁷⁷ *Der Bezirksbote für den politischen Bezirk Bruck a. d. Leitha* 27.4.1913, s. 2

⁷⁸ PELET-NARBONNE, G. *Das Militärwesen in seiner Entwicklung während der 25 Jahre 1874-1898, I. Teil.* Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1899, s. 324

⁷⁹ Tamtéž, s. 324

⁸⁰ *Moderne illustrierte Zeitung für Reise und Sport*, 1917, Heft 8, s. 25

institucí zaniklého Rakouska-Uherska byl nakonec administrativní cestou zrušen na sklonku roku 1918.⁸¹

Základní výcvik u náhradních těles frontových jednotek – úkolem náhradních jednotek byl výcvik a formování pochodových formací, které měly doplňovat mateřský útvar bojující toho času na frontě.⁸² Původně byl tento výcvik koncipován v rozsahu osmi týdnů, ovšem postupem času a s ohledem na vývoj na frontách se tento výcvik postupně zkracoval. V některých případech, kdy bylo potřeba doplnit mateřskou jednotku na frontě po utrpených ztrátách co nejrychleji, odcházeli s pochodovými formacemi od náhradních těles nováčci, kteří za sebou měli jen pět týdnů výcviku a jedny cvičné střelby.

---

⁸¹ *Reichspost*, 23.12.1918, s. 4

⁸² DOMALÍP, H. *Šluknovsko, vojenští vysloužilci a Velká válka*. Krásná Lípa: Klub českých turistů, 2012, s. 14

2 VZDĚLÁVÁNÍ DOSPĚLÝCH V CIVILNÍM SEKTORU

Stejně jako v armádě, nastal již během prvních měsíců války i v civilním sektoru skokový úbytek pracovních sil, který znamenal nejen chybějící pracovní síly v zemědělství, průmyslu a veřejných službách, ale dotkl se prakticky všech oborů, odkud byli do války povoláni kvalifikovaní pracovníci se středním a vyšším vzděláním. Některé takto postrádané síly nebylo bez řádného, několikaletého studia možno nahradit vůbec, u jiných bylo možné pomocí zjednodušeného vzdělávacího procesu dosáhnout alespoň provizorní úrovně vzdělání, dostačující pro pokrytí momentální válečné potřeby. Situaci však komplikoval značný, válkou způsobený rozvrat rakousko-uherského školství. Většina školských zařízení zápasila s nedostatkem pedagogů, řada škol různých stupňů byla na dobu války uzavřena a jejich prostory obsadily zpravidla vojenské rezervní nemocnice a lazarety. Na druhé straně se otevřel prostor pro improvizaci – zpočátku bez velké organizovanosti začaly vznikat různá improvizovaná školská zařízení a krátkodobé či dlouhodobé kurzy při rozličných institucích, které teprve postupem času dostávaly oficiální podobu i pravidla a někdy se až po několikeré změně zřizovatele, místa působiště a rozdělení či sloučení s jinými podobnými ústavami stávaly stabilním prvkem válečné vzdělávací soustavy. Vzdělávání dospělých bylo v maximální možné míře přizpůsobováno potřebám a požadavkům státu, který v té době veškeré své dostupné síly soustřeďoval k co nejrychlejšímu dosažení vítězství ve válce.

2.1 Kurzy transportu raněných

Potřeba školeného personálu pro transport raněných v civilním sektoru nastala o něco později, než v armádě, kde byl vycvičený sanitní personál nasazen prakticky okamžitě po zahájení válečných operací. Potřeba součinnosti složek při plnění této úlohy v civilním sektoru se ukázala v okamžiku, kdy do zázemí dorazily z bojišť první transporty raněných, kteří byli k další lékařské péči přepravováni sanitními vlaky. Po naplnění kapacit stávajících vojenských nemocnic byly zřizovány tzv. rezervní nemocnice, které byly ještě personálně zajišťovány armádou; brzy však bylo zřejmé, že

bude třeba využít i civilních nemocnic a improvizovaně vzniklých zařízení, která pro válečnou potřebu nejsou sanitním personálem v dostatečném počtu vybavena. Řada rezervních špitálů vznikla například v prostorách šlechtických sídel, která jejich majitelé dobrovolně dali pro potřeby záložních nemocnic částečně nebo zcela k dispozici.⁸³

Vojenské velení proto požádalo o spolupráci především Červený kříž, který měl nejlepší předpoklady účinně pomoci při personálním zajištění péče o raněné. Ten se ujal iniciativy a s pomocí Zemské válečné pomocné úřadovny vyzval společenské organizace v celé monarchii k sestavování a potřebnému školení sanitních družstev, která by byla schopna v místě potřeby (tj. zpravidla tam, kde působila nemocnice, ošetřující raněné vojáky) bezpečně a s odbornou znalostí provádět transport raněných mezi železniční stanicí a příslušným zdravotnickým zařízením. Ukázalo se, že vedle tělesně zdatných členů tělocvičných spolků těmto požadavkům nejlépe vyhovují jednotky dobrovolných hasičů, jejichž členové byli uvyklí kázni, povelové technice a disponovali dostatečnou fyzickou silou. Kromě toho byli již organizovaní a navzájem se znali, takže odpadala nutnost vyhledávání adeptů mezi obyvatelstvem a jejich dodatečného seskupování. V rámci hasičských sborů tak začala být záhy sestavována sanitní družstva, která byla následně podrobena odbornému lékařskému vyškolení k přepravě raněných. V místě nasazení byli jejich školiteli zpravidla lékaři nemocnic, určených k následnému příjmu raněných vojáků.

Z pověření generálního inspektora veškeré sanitní a záchranné služby monarchie, arcivévody Franze Salvatora vyzval Rakouský říšský svaz hasičstva počátkem srpna 1914 všechny hasičské sbory, aby v městech a místech, určených pro vojenskou sanitní péči, povoláním svých bývalých členů a dalších mužů, nepodléhajících branné povinnosti pomohli při sestavování a doplňování vlastních transportních družstev a naplnění jejich požadovaného početního stavu. Ti členové přepravních kolon, kteří dosud pro tuto odbornost nebyli vyškoleni, měli si příslušné znalosti neprodleně sami opatřit za použití služební příručky, vydané Červeným křížem. Připravenost sestavených transportních družstev pak měla být okamžitě hlášena. Vycházelo se přitom z 25 let trvajících ujednání mezi Rakouským říšským svazem hasičstva a Rakouským Červeným křížem.⁸⁴ Na mnoha místech v zemi se tak kromě samotného sestavení

---

⁸³ *St. Pöltner Bote* 13.8.1914, s. 11

⁸⁴ *Leitmeritzer Zeitung* 8.8.1914, s. 6

transportního družstva v potřebné síle podařilo takto vzniklou jednotku i zaopatřit potřebným vybavením z vlastních, tj. spolkových prostředků, aby tak nebyly zatěžovány materiální fondy Červeného kříže.⁸⁵

V severočeském Cvikově (okres Česká Lípa) byla na přelomu srpna a září vytvořena místní transportní četa z řad členů zdejšího dobrovolného hasičského sboru. Tvořilo ji 28 hasičů (11 místních a 17 z přilehlých obcí), kteří byli ve čtrnáctidenním intenzivním kurzu pro přepravu raněných vyškoleni městským lékařem a primářem zdejší všeobecné veřejné nemocnice, císařským radou MUDr. Josefem Hornerem (1853-1919).⁸⁶ Pro zdejší hasiče nebylo delšího školení zapotřebí, protože MUDr. Horner je již dříve průběžně školil tak, že jejich jednotka se už ve své době mohla právem označovat jako „hasičský záchranný sbor“. Své nabyté schopnosti pak hasiči uplatňovali při rozmísťování raněných z železničních transportů do zdejší veřejné nemocnice a spolkového špitálu Červeného kříže, kde je předávali do péče zdravotního personálu.

Již od počátku září 1914 vznikaly v Českých zemích provizorní lazarety a ošetrovny také pod patronací tělovýchovné organizace Sokol, jehož ústředí vydalo pro tyto účely interní směrnici. Ta obsahovala podrobné pokyny pro součinnost sokolských jednot ve všech veřejných, respektive humanitárních úkolech, vyvolaných válečným stavem. Jejich součástí bylo rovněž nařízení všem jednotám, zřídit pomocné sbory pro součinnost s okresními jednotami Sokola, obecními orgány, pobočkami Červeného kříže a pobočkami Zemské válečné pomocné úřadovny. Dále bylo doporučováno organizovat kurzy pro přenášení a převoz raněných a také ošetrovatelské kurzy pro péči o raněné a nemocné vojáky. V Praze pak Sokol po dohodě s radou královského hlavního města Prahy vytvořil devadesátičlenný sbor, který prošel teoretickým a praktickým kurzem, který mimo jiné zahrnoval i přenášení raněných z vozů městských elektrických drah, což v té době byl zcela nově využívaný prostředek pro transport raněných.⁸⁷

Výcvikem v transportu raněných a nemocných však během války pověřoval stát i mnohé dosud nezainteresované spolky. V roce 1915 například vypracovalo c. k. ministerstvo zeměbrany nové vzorové stanovy pro transformované spolky válečných

---

⁸⁵ *Linzer Tages-Post*, 12.8.1914, s. 5

⁸⁶ *Reichenberger Zeitung* 4.9.1914, ranní vydání, s. 8

⁸⁷ *Národní politika* 16.9.1914, s. 1

vysloužilců, nově nyní nazývané *c. k. válečnické spolky* (K. K. Kriegervereine). V oddílu „účel spolku“ těchto stanov najdeme mimo jiné odstavec „výcvik v pomocné vojenské zdravotní službě, tj. poskytování první pomoci a doprava nemocných“.⁸⁸ Zda se během války podařilo válečnickým spolkům toto ustanovení uvést do praxe, není známo.

2.2 Ošetřovatelské kurzy

Ošetřovatelské kurzy byly zahájeny okamžitě po vyhlášení první světové války a jejich první absolventi byli do nemocnic přidělováni od poloviny září 1914. Tyto kurzy byly organizovány v rámci všech nemocničních a ošetřovatelských zařízení monarchie. Proudů raněných a nemocných vojáků, které z front do měst a obcí v zázemí přepravovaly nemocniční vlaky a transporty, měly zvláště na začátku války stále vzrůstající tendenci. Nemocničním zařízením, jejichž mírové kapacity byly několikanásobně překračovány, vzrůstala akutně potřeba nejen dalších lůžkových kapacit, ale především vycvičení a zaškolení nového personálu.

Kupříkladu v Jindřichově Hradci měla zdejší vojenská posádka k dispozici v mírových dobách 34 lůžek ve vojenské nemocnici, s příchodem války však tato kapacita musela být rozšířena až na 300 lůžek. Toho se podařilo docílit využitím ubytovacích kapacit, získaných uzavřením některých škol ve městě, čímž bylo vytvořeno dalších 220 lůžek v chlapecké škole a dalších 65 v obchodní škole. Postupným rozšiřováním o další lůžkové kapacity rezervních nemocnic, zřizovaných nejen v Jindřichově Hradci, ale i v okolí – Pelhřimově, Veselí nad Lužnicí, Kardašově Řečici, Třeboni atd., vzniklo pro raněné a nemocné vojáky přes 3 000 lůžek. Příslušné státní orgány, vědomy si naléhavé potřeby dalšího ošetřovatelského personálu, organizovaly v Jindřichově Hradci již od srpna 1914 kurzy pro dobrovolné ošetřovatelky raněných a nemocných vojáků. Vedení prvního kurzu v Jindřichově Hradci, který probíhal od 10. do 25. srpna, se ujal bývalý jindřichohradecký primář

---

⁸⁸ INDRA, J. *Spolky c. k. vojenských vysloužilců v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Ostrava: nákladem vlastním, 2010, s. 10

MUDr. Josef Khek. Kurz absolvovalo 72 žen, z toho 64 z Jindřichova Hradce. Následující, druhý kurz byl uspořádán již 25. srpna a trval do 9. září, kdy bylo vyřazeno dalších 53 dobrovolných ošetřovatelek.⁸⁹

Vůbec první kurz, pořádaný Ženským odborem Červeného kříže byl uskutečněn v c. k. všeobecné nemocnici v Praze v srpnu 1914 a trval necelých 5 týdnů, během nichž byly absolventky školeny jak v teorii, tak v praxi přímo v prostorách nemocnice. Pro účast v kurzu byl proveden důkladný výběr uchazeček z hlediska morálního a vyřazeny byly ty, u nichž nebyly shledány předpoklady pro budoucí seriózní výkon profese. Kromě toho bylo pro zařazení do kurzu nutno splnit kvalifikační požadavky – jednalo se zejména o vzdělání, jež muselo být minimálně na úrovni vyučení, velké procento účastnic mělo však i středoškolské vzdělání, nebo bylo studentkami vysokých škol. Přednášky vedl dvorní rada profesor MUDr. Emerich Maixner (1847-1920) a účastnice v nich byly poučeny o chorobách vnitřních a hlavně infekčních. Další přednášky se týkaly anatomie člověka a praktických cvičení, která probíhala na chirurgické klinice MUDr. Otakara Kukuly (1867-1925) pod vedením profesora MUDr. Josefa Znojenského (1873-1925) a asistenta chirurgické kliniky MUDr. Horáka. Kurz byl ukončen teoretickou i praktickou zkouškou, aby bylo ověřeno, že ošetřovatelky jsou dostatečně připraveny a mohou plnit své úkoly.⁹⁰ Celkem v něm bylo vyškoleny 50 ošetřovatelek, které rozšířily ošetřovatelský sbor Ženského odboru Červeného kříže. Souběžně začaly probíhat také čtyřměsíční kurzy ošetřovatelek, které měly připravit ošetřovatelský personál pro polní lazarety.⁹¹

I v menších městech království Českého byly ošetřovatelské kurzy pořádané, byť v podmínkách, uzpůsobených místním poměrům. V již zmíněném, zhruba šestitisícovém Cvikově požádala v září 1914 místní pobočka Červeného kříže císařského radu MUDr. Josefa Hornera, který předtím vyškolil sanitní transportní družstvo zdejších hasičů, aby převzal i úlohu školitele v kurzu pečovatelek pro místní nemocnice a lazarety. MUDr. Horner se této povinnosti ujal a v desetidenním rychlokurzu se rozhodl vyškolit blíže neuvedený počet pečovatelek, pro něž stanovil dvě základní podmínky: věkové rozmezí 19 až 35 let a složení závazku, že budou do

---

⁸⁹ LÁNÍK, J., T. KYKAL et al. *Léta do pole okovaná 1914, proměny společnosti a státu ve válce*. Praha: Vojenský historický ústav Praha, 2015, s. 209. ISBN 978-80-7278-663-3

⁹⁰ *Národní politika* 12.9.1914, s. 2

⁹¹ *Národní politika* 29.8.1914, s. 4

budoucná ochotna pro Červený kříž pracovat i v bojových podmínkách na frontě.⁹² Další teoretických i praktických dovedností měly frekventantky tohoto kurzu nabýt již přímo během působení ve své funkci, a sice pod jeho odborným dohledem. Je zřejmé, že délka kurzu zde byla ovlivněna nastalou časovou tísň, vyvolanou očekávaným přísunem raněných po větších bojových střetech na přelomu srpna a září 1914. První transport třiceti raněných vojáků však cvikovská rezervní nemocnice přijala teprve o dva měsíce později, lze tedy předpokládat, že i původně překvapivě krátká délka výcviku pečovatelek byla tomuto faktu nakonec přizpůsobena.⁹³

Za podobných okolností byl v srpnu a září 1914 zorganizován rovněž krátkodobý kurs pro ošetřovatelky pod patronací Červeného kříže při městské nemocnici v severočeském Děčíně. Zde pod vedením lékařů proběhly dva na sebe navazující čtrnáctidenní kurzy, které předcházely pozdějšímu umístění raněných vojáků ze srbské a ruské fronty.⁹⁴

Pod vedením zdravotní sestry Červeného kříže proběhl koncem léta 1914 večerní ošetřovatelský kurs při místním Ženském starokatolickém spolku také v prostorách měšťanské školy v severočeském Varnsdorfu. Byl rozdělen na dvě části, z nichž první se zabývala chirurgií a druhá, navazující, interní medicínou. Aby bylo možno frekventantky kurzu seznámit i s praktickou stránkou problematiky, byly brány na hospic do městské nemocnice. Zde nebyla pro přijetí do kurzu zmíněna jiná kritéria, než dovršený 20. rok věku. Uvedena nebyla ani délka kurzu a počet frekventantek.⁹⁵

Podobných kurzů bylo v počátcích válečného období v celém království Českém uspořádáno mnoho; měly sice rozdílnou délku i úroveň, plynoucí z místních možností, ale jejich absolventky se po přidělení k prvním pacientům obvykle v poměrně krátkém čase zapracovaly. Protože svoji práci vždy vykonávaly pod odborným dohledem ošetřujícího lékaře, jejich válečná ošetřovatelská služba je zpravidla po praktické stránce dokázala připravit pro případné poválečné řádné vzdělání zdravotní sestry se státní zkouškou.

---

⁹² *Reichenberger Zeitung* 6.9.1914, ranní vydání, s. 5

⁹³ Státní okresní archiv Česká Lípa, *AM Cvikov*, inv. č. 24 V, Gedenkbuch der Stadt Zwickau in Böhmen, angelegt im Jahre 1923, s. 342

⁹⁴ *Leitmeritzer Zeitung* 8.8.1914, s. 5

⁹⁵ *Rumburger Zeitung* 16.9.1914, s. 3

2.3 Základní vzdělávání dospělých

Dnes, po více než sto letech od skončení první světové války se může jevit jako neuvěřitelná skutečnost, že v rakousko-uherské armádě (ostatně stejně jako ve většině ostatních armád tohoto konfliktu) bojovalo velké množství vojáků, kteří neměli ani základní vzdělání, ba neuměli dokonce ani číst a psát. Před nástupem do vojska tento problém nikdo neřešil a během probíhajících bojových operací se pochopitelně nikdo nemohl zabývat tím, aby těmto vojínům doplňoval základní vzdělání alespoň do té míry, aby si osvojili čtení a psaní. Vzhledem k mnohonárodnostní povaze rakousko-uherského vojska to ostatně ani nebylo možné. Pro jejich válečné využití postačovalo, aby dokázali ovládnout jim svěřené zbraně a pochopit základní povely; na tom závisel jejich bojový výkon a také schopnost přežít.

Určitá příležitost doplnit si mezery ve vzdělání se pro tyto analfabety teoreticky naskytla teprve v případě, že se jako ranění v bojích či nemocní dostali do lékařské a následně rekonvalescenční péče v civilním prostředí. Tam, kde to umožňoval zdravotní stav raněného vojáka a byl k tomu dosažitelný pedagogický personál, byla tato praxe zhruba od poloviny války cíleně zaváděna.⁹⁶

Z období ještě před uplatňováním této obligatorní praxe bylo zaznamenáno také několik případů, kdy se takto nevzdělaným vojákům během doléčování a rekonvalescence dostalo dobrovolné vzdělávací péče ze strany civilních osob, například členů Červeného kříže, nebo pedagogicky disponovaných jedinců. V těchto případech se jejich vyučování neopíralo o žádný státní souhlas a nepodléhalo tedy ani žádnému platnému výukovému schématu. Výuku těchto jedinců bylo zapotřebí vést často velmi individuálně a to jak s ohledem na jejich sociální původ a inteligenční předpoklady, tak s přihlédnutím k jejich národnosti, jazykovým a vyjadřovacím schopnostem a v neposlední míře i vážnosti utrpěných zranění a aktuálnímu psychickému stavu.

Jako příklad tohoto druhu vzdělávání dospělých můžeme zmínit výuku raněných vojáků učitelkou obecné školy Mirzou Klapper ve Sloupu v Čechách v letech 1915-1916. Ve Sloupu (okres Česká Lípa) byly tehdy zřízeny dvě nemocnice pro lehce raněné, jedna hraběcí (vrchnostenská) a jedna obecní, v nichž se v počátečním období

---

⁹⁶ HANTSCHER, F. Eine Soldatenschule in Bürgstein. *Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege*. Leipa: Selbstverlag, 1917, s. 139

jejich činnosti vyskytovalo velké procento analfabetů z řad Bosňáků, Poláků a Rumunů. Poté, co tito vojáci prostřednictvím starosty obce požádali místní učitele o pedagogickou pomoc při svém vzdělávání a byli jimi odmítnuti, z vlastní vůle se tohoto úkolu ujala učitelka Mirza Klapper (1863-1917).⁹⁷ Vyžádala si souhlas zřizovatelů obou nemocnic a ošetřujícího lékaře a protože jí vedení školy pro tento účel odepřelo poskytnutí učebních pomůcek, začala s výukou s velmi improvizovanými prostředky. Komplikované bylo i její dorozumění s žáky – bylo třeba používat němčinu, ale také chorvatštinu, češtinu a polštinu, což byly jazyky, kterými učitelka naštěstí více či méně vládla; nakonec se vyučování podařilo sjednotit na užití němčiny jako komunikačního jazyka, byť s různým úspěchem. Učební náplní se zde stalo čtení, psaní a do určité míry také německý jazyk. Jeden z frekventantů měl pravou ruku poraněnou trhovou střelou a nemohl proto psát, naučil se však číst a osvojil si poměrně dobrou znalost němčiny. První z těchto kurzů trval 80 dní a bylo v něm vyučováno šest žáků, druhý kurz trval zřejmě zhruba půl roku a jeho účastníky byli Poláci a několik Turků, přesný počet účastníků tohoto kurzu není znám. Oba kurzy byly ukončeny odvelením frekventantů v podstatě předčasně, svůj účel ovšem splnily, o čemž svědčila jednak obstojná znalost mluvené němčiny u některých absolventů po skončení kurzu, ale i pozdější korespondence někdejších žáků s jejich učitelkou. Ta v souvislosti se svou výukou odmítala jakoukoli publicitu, protože se obávala nepochopení jak od vojenských, tak civilních orgánů; její působení v oblasti vzdělávání dospělých tak v širší známost vešlo až po její předčasné smrti. Vyučování této pedagožky se spolu s raněnými vojíny spoluúčastnil i bližší nespécifikovaný počet místních obyvatel, není však zřejmé, zda se někteří z nich také vzdělávali, nebo zda byli přítomni spíše ze zvědavosti.⁹⁸

---

⁹⁷ *Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege*, Leipa: Selbstverlag, 1918, s. 64

⁹⁸ HANTSCHER, F. Eine Soldatenschule in Bürgstein. In: *Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege*. Leipa: Selbstverlag, 1917, s. 139n.

2.4 Zemědělské zimní školy

Dalším příkladem vzdělávání dospělých během první světové války jsou tzv. zemědělské zimní školy (Landwirtschaftliche Winterschulen), které v Českých zemích vznikaly již v dobách před první světovou válkou a určitou tradici měly také v ostatních zemích Rakouska-Uherska, na území Německa, ale i Holandska či Švýcarska. Jejich posláním bylo pozvednout úroveň zemědělství, které zejména v agrárně méně rozvinutých oblastech monarchie dosud neuplatňovalo příliš efektivní zemědělské metody a zkušenosti a seznamovat zemědělce s moderními metodami pěstování plodin, využíváním dostupné mechanizace, umělých hnojiv a aktuální zemědělskou problematikou.

Protože těžiště pracovní vytiženosti v zemědělství spočívá v jarních, letních a podzimních měsících, probíhala výuka v zemědělských zimních školách pouze od listopadu do konce března, kdy rolníci měli dostatek času, který mohli věnovat svému vzdělávání. Vyučování bylo převážně teoretické a praktickou stránkou se zabývalo pouze doplňkově, neboť se předpokládalo, že tuto část znalostí si frekventanti spíše již osvojili nebo osvojují v praxi ve vlastním rolnickém prostředí. S ohledem na co nejširší dostupnost tohoto druhu škol byla jako nejvyšší dosažené vzdělání požadována ukončená obecná škola.⁹⁹ Zřizování zemědělských zimních škol schvalovaly svými výnosy zemské sněmy jednotlivých korunních zemí a školy samy byly financovány obvykle z prostředků místních, tj. samotnými zájemci o vyučování (školné), resp. jejich zájmovými sdruženími (zemědělská kasina, zemědělské spolky a svazy apod.). Správu státem uznané školy vykonávalo kuratorium, v němž měl své zástupce stát, zemský správní výbor a okresní správní komise příslušného okresu, na jehož území se škola nacházela.¹⁰⁰

První německá zemědělská zimní škola v Čechách byla otevřena ve Šluknově (okres Děčín) a na počátku první světové války byl její součástí také letní „hospodyňský kurs“ pro ženy, navštěvovaný srovnatelným množstvím frekventantek, jako zimní zemědělský ročník pro mužské studující.¹⁰¹ Tato zimní škola dokonce v prosinci 1914

---

⁹⁹ *Wiener Landwirtschaftliche Zeitung* 30.10.1918, s. 4

¹⁰⁰ *Senát Národního shromáždění R. Č. r. 1920* [online]. [cit. 2020-02-05]. Dostupné z: https://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/1vo/tisky/T0183_00.htm

¹⁰¹ *Wiener Landwirtschaftliche Zeitung* 25.11.1914, s. 4

ubytovávala 33 raněných vojáků a pod patronací místní pobočky Červeného kříže se zde pro ně i vařilo.¹⁰² Ubytováváním raněných vojáků v zimě 1914/1915 v budově školy však došlo k přerušení její vlastní činnosti, která nebyla pro daný školní rok obnovena ani po odchodu vojáků v únoru 1915.¹⁰³ Později toho roku zde byly pořádány zemědělské přednášky pro vojáky rekonvalescenčního oddílu zeměbranceckého pěšího pluku č. 7 Rumburk a na jaře 1916 byl ve škole otevřen dvouměsíční kurs pro dvacet válečných invalidů.¹⁰⁴

Přestože v období první světové války byly na zemědělství kladeny vysoké požadavky a bylo stále více zatěžováno nucenými odvody plodin, existence zemědělských zimních škol byla v tomto období neustále ohrožena vojenskými odvody jak učitelských sil, tak samotných žáků, z nichž ti starší již často patřili do odváděných ročníků. Někdy tak bylo nutno zavřít probíhající ročník, někdy kurs, někdy však celou školu.¹⁰⁵

Zatímco v mírové době se přednášené předměty týkaly obvykle polních prací, sadařství, nebo péče o domácí zvířata, válečná doba skladbu předmětů do určité míry modifikovala a do výuky vnesla také další, „válečné“ prvky. V letech 1916-1917 tak mezi obvyklými výukovými tématy nalezneme například „Půdoznalectví a čtení z map“¹⁰⁶ nebo přímo „Využití obilovin pro účely Válečného ústavu pro hospodaření s obilovinami“.¹⁰⁷ Vlivem války upadající a zároveň extrémně vykořisťované zemědělství bylo nuceno hledat alternativní způsoby poskytování výživy obyvatelstvu a objevovat náhražkové plodiny pro průmyslové využití. Do učebních osnov zemědělských zimních škol se tak například z pověření c. k. ministerstva zemědělství dostávala i tematika „válečné zeleniny“, nabádající hospodáře k pěstování a využívání některých divoce rostoucích rostlinných druhů, doposud zcela opomíjených, nebo používaných nanejvýš jako krmné plodiny (například polní pýr, vřes nebo výhonky divokého chmele).¹⁰⁸ Zároveň bylo varováno před rostlinami, které jsou nepoživatelné, nebo dokonce životu nebezpečné pro člověka či hospodářská zvířata. Jako náhražková

---

¹⁰² *Reichenberger Zeitung* 4.12.1914, s. 9

¹⁰³ *Rumburger Zeitung* 7.3.1915, s. 3

¹⁰⁴ *Rumburger Zeitung* 23.2.1916, s. 3

¹⁰⁵ *(Neuigkeits) Welt-Blatt* 6.2.1915, s. 12

¹⁰⁶ *Wiener Landwirtschaftliche Zeitung* 28.10.1916, s. 5

¹⁰⁷ *Wiener Landwirtschaftliche Zeitung* 10.10.1917, s. 3

¹⁰⁸ *Mitteilungen des Nordböhmischen Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege*. Leipa: Selbstverlag, 1916, s. 166

textilní surovina byla rovněž doporučována (a sbírána i skutečně využívána) kopřivová vlákna apod. Pěstování těchto náhražkových plodin si pak frekventanti zemědělských zimních škol mohli vyzkoušet na školních zemědělských pozemcích, ovšem teprve po skončení výukového cyklu na jaře, kdy bylo možno jakékoli plodiny vůbec zasít. Pro podobné experimentální zemědělské postupy byly během války uvolňovány i plochy do té doby zemědělsky nevyužitelné, jako například školní hřiště, zrušené cihelny apod.

V roce 1915 se žáky těchto škol stále častěji stávali také váleční invalidé, kterým bývala vyhrazena obvykle samostatná školní třída, v některých případech utvořili i samostatný ročník. Paralelně však většinou probíhala i výuka běžných civilních frekventantů. Výhodou pro takové školské zařízení bylo, že pro zajištění vzdělávání invalidních vojáků bylo často zapotřebí posílit pedagogický sbor školy a zároveň byl takový ústav do určité míry chráněn před zrušením, protože na rekvalifikaci válečných invalidů stát deklaroval zájem. Přestože během války nebyly pro zakládání nových zemědělských zimních škol příznivé podmínky a bylo obtížné sehnat odborné učitelské síly i materiální zajištění pro školy již existující, natožpak pro nově zřizované, docházelo k vytvoření nových vzdělávacích ústavů tohoto druhu i za ztížených válečných poměrů, a to dokonce i v posledním roce války. Jako příklad může posloužit zemědělská zimní škola v Nýrsku, jejíž otevření bylo projednáno, zajištěno a veřejně oznámeno v září 1918 a vlastní vyučování bylo zahájeno 1. listopadu téhož roku, tedy de facto již po skončení války. Zde se její zřízení opíralo především o pravidelnou roční subvenci ve výši 1600 K, hrazenou okresem a o bezplatné poskytnutí zemědělských pokusných pozemků pro praktická cvičení a dalšího hmotného zabezpečení, které zajistilo samo město Nýrsko.¹⁰⁹ Jinde byla patrná přinejmenším snaha takové vzdělávací ústavy zřídit například při již existujících středních školách zemědělských.¹¹⁰

Jednotlivé ročníky zemědělských zimních škol byly navštěvovány obvykle průměrně 20 až 25 frekventanty, přičemž jejich genderové složení se pro nedostatek dochovaných informací nepodařilo určit. Dobové prameny však v podstatě automaticky počítají s výhradně mužskými studujícími.¹¹¹

---

¹⁰⁹ *Pilsner Tagblatt* 27.9.1918, s. 6

¹¹⁰ *Mitteilungen des Nordböhmischen Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege*. Leipa: Selbstverlag, 1918, s. 194

¹¹¹ *Wiener Landwirtschaftliche Zeitung* 30.10.1918, s. 4

2.5 Vojsková školení civilními subjekty

Hned v prvních měsících válečného konfliktu, kdy se následkem bojových ztrát projevil úbytek vzdělaného vojenského kádru a tím i nedostatek vyškolených poddůstojníků a příslušníků domobrany, došlo k jednání o spolupráci mezi c. k. ministerstvem zeměbrany a Rakouským olympijským výborem (!), zastoupeným jeho místopředsedou Karlem Sutterem. Výsledkem této dobově příznačné mesaliance bylo v září 1914 uzavření dohody, která stanovovala, že Rakouský olympijský výbor bude organizovat kurzy vzdělávání poddůstojníků a důstojníků domobrany, jejichž frekventanti se měli rekrutovat hlavně z řad sportovců. Ti z nich, kteří dosud nesloužili v armádě, měli být po abslovování těchto kurzů schopni okamžitě narukovat do poddůstojnických hodností, zatímco frekventanti starších ročníků byli v kurzech školeni pro důstojnické zařazení v domobraneckých jednotkách. Jako instruktorů mělo být využito dobrovolně se přihlásivších bývalých důstojníků rakousko-uherské armády.¹¹²

V dalším průběhu války se do výpomocného vzdělávání příslušníků armády zapojily i další civilní subjekty. Jednou ze vzdělávacích institucí, která poskytla vojsku služby svých pedagogů, byla Technická univerzita ve Vídni. Jak v listopadu 1917 informoval její odstupující rektor prof. dr. Max Bamberger, vyučující některých jejích fakult údajně přímo na frontách pořádali výukové kurzy pro vojenské letectvo a (bez bližšího určení místa a druhu vojska) také „pro elektrotechnické práce“.¹¹³

2.6 Vyživovací příspěvek vzdělávajících se osob

Státní správa, respektive ministerstvo války dbalo na to, aby pomocí finančních dávek byla zajištěna vyživovací povinnost školené osoby a její rodiny. Tyto dávky umožňoval udělit zákon z roku 1912 a na něj navazující ministerské nařízení z 28. září 1915 r.z.č. 288 Ad § 1, 1a) a 2. odstavec¹¹⁴, tak aby vzdělávající se osoba netrpěla hmotnou nouzí.

---

¹¹² *Fremdenblatt* 15.9.1914, s. 30

¹¹³ *Neues Wiener Tagblatt (Tages-Ausgabe)* 10.11.1917, s. 31

¹¹⁴ *Obzor hospodářský* 15.7.1916, s. 10

V některých případech se mohlo stát, že školená osoba pobírala odměnu za činnost, která probíhala přímo v rámci školení (typicky např. v zemědělských podnicích); v takových případech pak o udělení vyživovacího příspěvku, za přihlídnutí ke všem okolnostem, rozhodovala příslušná vyživovací komise. Vojenským invalidům poskytoval vojenský erár během jejich rekvalifikace po dobu jednoho roku zaopatření ve vojenských zdravotnických zařízeních a tam, kde taková zařízení v dosahu učiliště nebyla, vyplácel na ubytování a výživu denní poplatek 3 K¹¹⁵, který se ovšem brzy ukázal jako nedostatečný a byl následně zvýšen.

---

¹¹⁵ MOLLENDÁ, M. Školení vojáků-invalidů v povoláních průmyslových a živnostenských. *Národní politika* 10.1.1916

3 VZDĚLÁVÁNÍ A REKVALIFIKACE VÁLEČNÝCH INVALIDŮ

3.1 Legislativa

Vzdělávání válečných invalidů na státních průmyslových školách probíhalo na základě výnosů c. k. ministerstva veřejných prací č. 486 ze 2. března 1915, dále pak č. 19.995-XII C z 9. dubna 1915 a č. 34.324-XXI C z 2. června 1915.

V každé zemi rakousko-uherské monarchie byly ministerským výnosem č. 5425 ze dne 15. března 1915 zřízeny orgány zemské péče o vracející se vojíny (v Čechách Státní zemská ústředna pro péči o vracející se vojíny, na Moravě Moravská zemská komise pro péči o vrátivší se vojíny).¹¹⁶

Císařské nařízení ze dne 7. prosince 1915, č. 364 říšského zákoníku pak přineslo zásadní ustanovení pro zařizování vyučovacích kurzů pro válečné poškozence.¹¹⁷

Výnos č. 10.041 c. k. ministerstva vnitra ze dne 27. června 1916 stanovoval zásady dodatečného lékařského ošetřování a praktického výcviku válečných poškozenců.¹¹⁸

3.2 Odpovědné orgány státní správy

Zajištění návratu raněných vojáků s trvalými následky, kteří již nebyli schopni vojenské služby zpět do civilního života tak, aby nadměrně nezatěžovali sociální systém monarchie, bylo prvořadým úkolem orgánů státní správy. Na tomto úkolu spolupracovaly c. k. ministerstvo vnitra a c. k. ministerstvo veřejných prací

---

¹¹⁶ *Rozpravy Československé akademie věd - řada společenských věd*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1968, s. 20

¹¹⁷ *Zpráva o činnosti Státní zemské ústředny pro král. České pro péči o vrátivší se vojíny za rok 1916*. Praha: nákladem vlastním, 1917, s. 154

¹¹⁸ *Zpráva o činnosti Státní zemské ústředny pro král. České pro péči o vrátivší se vojíny za rok 1916*. Praha: nákladem vlastním, 1917, s. 154

prostřednictvím svých orgánů, kterými byla *Státní zemská ústředna pro péči o vrátivší se vojíny* a *C. k. sprostředkovatelna práce pro válečné invalidy*.

Státní zemská ústředna pro péči o vrátivší se vojíny se jakožto výkonný orgán skládala ze tří výborů – vyučovacího výboru, výboru pro léčení a zaopatřování protéz a výboru pro zprostředkování práce. Jednou z nejdůležitějších složek byl vyučovací výbor, kterému od roku 1916 předsedal prof. MUDr. Rudolf Jedlička (1869-1926). Pro rekvalifikaci a vzdělávání byly c. k. ministerstvem veřejných prací dány výboru k dispozici státní odborné a průmyslové školy, které zajišťovaly vlastní vzdělávací kurzy a výuku.¹¹⁹ V některých případech, kdy mohl invalidní voják vykonávat své původní povolání, byl s ohledem na povahu svého postižení školen pouze v krátkodobém kurzu. V případech, že z důvodu charekteru postižení bylo nutné vzdělávat a školit invalidu v jiném odvětví, byla vyvíjena snaha, aby to bylo odvětví alespoň příbuzné. Tyto kurzy pak byly prováděny v delších blocích v živnostenských učilištích. Platila však zásada, že všechny kurzy, pořádané v jednotlivých ministerských resortech, podléhaly státnímu schválení c. k. ministerstvem vnitra.

Aby byla s činností *Státní zemské ústředny* a jejími možnostmi a výsledky práce seznámena co nejširší odborná i laická veřejnost, uspořádal v roce 1916 její jednatel prof. JUDr. Robert Marschner sérii přednášek s promítáním diapozitivů. Přednášky se konaly v pražském polytechnickém spolku, v zemském divadle, dále v Ústí nad Labem, Plzni, Hradci Králové a ve vídeňské *Uranii*.¹²⁰

3.3 Školy pro válečné invalidy při zdravotnických zařízeních

Od prosince roku 1914 začaly v rámci zdravotnických zařízení, pečujících o raněné vojáky, vznikat první školy válečných invalidů, které měly za úkol rekvalifikovat raněné tak, aby se mohli v rámci možností navrátit do civilního života a najít vhodné pracovní uplatnění. Především však v těchto zařízeních probíhala první ze tří fází celého rekvalifikačního procesu, během které se pověření lékaři starali o doléčení invalidů a

---

¹¹⁹ *Kalendář česko-židovský* Praha: Spolek českých akademiků židů, 1915/16, s. 122

¹²⁰ *Zpráva o činnosti Státní zemské ústředny pro král. České pro péči o vrátivší se vojíny za rok 1916.* Praha: nákladem vlastním, 1917, s. 157

jejich zaopatření protetickými pomůckami. Teprve ti vojenští invalidé, kteří se natolik zotavili, že se mohli naučit žít a pracovat s protézami, mohli být po posouzení jejich schopností a možností předáni do další fáze k vlastní rekvalifikaci, aby jim pak ve třetí fázi mohlo být zprostředkováno zaměstnání.

3.3.1 C. a k. invalidní škola v Praze

Počátkem října 1914 proběhlo na pražské radnici jednání, jehož se zúčastnili také podporovatelé myšlenky na založení školy pro válečné invalidy v Praze, lékařské kapacity dvorní rada MUDr. Jan Dvořák a prof. MUDr. Rudolf Jedlička. Pro zmíněný účel bylo tehdy rozhodnuto požádat o uvolnění prostředků z tzv. invalidního fondu z let 1859 a 1866.¹²¹ Následně došlo k vyčlenění části Jedličkova ústavu pro školu pro invalidní vojíny. Věci se tak daly do pohybu a po nezbytných přípravách vznikla na pražském Vyšehradě začátkem prosince roku 1914 první škola pro válečné invalidy na území rakousko-uherské monarchie. Vedení Jedličkova ústavu dalo pro potřeby školy válečných invalidů k dispozici jeden ze svých objektů, budovu s názvem „Polsko“ (VI.-Vyšehrad, ul. V pevnosti 13/4), nacházející se přímo naproti hlavní budově ústavu v místech za Leopoldovou, tzv. „francouzskou“ branou. Šlo o dům ve značně zchátralém a zanedbaném stavu s velmi malými místnostmi, jehož pronájem pro bytové účely do té doby sice Jedličkovu ústavu zajišťoval roční příjem 3000 K, pro účely školské a dílenské jej však bylo nejprve nutno alespoň v nezbytné míře podrobit rekonstrukci. A tak zatímco v objektu probíhaly stavební práce, několik prvních frekventantů školy pro invalidy se již účastnilo výuky spolu s chovanci Jedličkova ústavu. Samotný projekt tohoto školského zařízení byl podporován z mnoha stran. Ke škole bylo Sborovým velitelstvím XIII. sboru po intervenci externích spolupracovníků vrchního štábního lékaře MUDr. Karla Franze a vrchního štábního lékaře MUDr. Jaromíra Pečírky přiděleno i celkem 600 až 800 lůžek ve 3. rezervní nemocnici (někdejším chudobinci) u sv. Bartoloměje (II.-Nové Město, Vyšehradská 427/18). MUDr. Franz škole navíc přislíbil poskytnutí potřebného sanitního personálu.¹²²

---

¹²¹ *Dělnické listy* 28.10.1914, s. 4

¹²² *Bohemia* 25.12.1914, s. 9

Skutečně velkou pomocí však byla velkorysá nabídka *Podolského sanatoria* českých lékařů, které škole dalo k dispozici nejen svůj operační sál, ale také vodoléčebné, elektroléčebné a ortopedické oddělení. Obě zařízení sice od sebe nebyla vzdušnou čarou příliš daleko, v terénu je však dělil značný výškový rozdíl a navíc vysoké hradby městského opevnění. Aby bylo možno budovu školy pro invalidy se sanatoriem komunikačně propojit, podařilo se dokonce získat povolení k probourání prostupu v městské hradební zdi. V lednu 1915 pak škola začala působit již ve vlastních, definitivních prostorách.¹²³ V samotné budově školy byli ubytováni pouze nechodící frekventanti, resp. ti, kteří byli ve fázi léčebného procesu, během níž jim byly vyráběny protézy na míru.¹²⁴ Ostatní využívali lůžek u sv. Bartoloměje.

Na projektu pražské invalidní školy se podílela Státní zemská ústředna pro péči o navrátnivší se vojíny, Zemská pomocná válečná kancelář, která na zařizovací náklady uvolnila částku 30 000 K a c. k. ministerstvo války, které pro stejný účel uvolnilo celkem 57 000 K a zároveň garantovalo stálý příspěvek ve výši 3 K 80 h na osobu a den. Vedení školy se po medicínské stránce ujal prof. MUDr. Jedlička a pedagogickou činnost zde jako odborný ředitel vykonával František Bakule (1877-1957), využívající ve své praxi osobních zkušeností, získaných v ústavech podobného typu v Německu. Bakule se přitom snažil vycházet z vytváření přátelské atmosféry mezi válečnými invalidy a dětskými chovanci, kteří tak svým dospělým „spolužákům“ dodávali životní optimismus.

Frekventanti školy se školili nejen ve výrobě protéz a různých ortopedických pomůcek,¹²⁵ ale v březnu 1915 již škola disponovala fungující dílnou na výrobu bandáží, mechanickou laboratoří, truhlárnou, košíkárnou, obuvnickou dílnou, litografií a fotodílnou a v nádvoří Jedličkova ústavu se navíc na železobetonovém skeletu stavěla další budova dílen, projektovaná pro práci dvou set frekventantů školy.¹²⁶ Pražskou invalidní školu koncem téhož roku na své inspekční cestě navštívil také arcivévoda Karel Štěpán, který v doprovodu MUDr. Jedličky shlédl jak její školicí část na Vyšehradě, tak i podolské sanatorium a o úrovni a výsledcích činnosti školy se vyjádřil s velkým uznáním.

---

¹²³ *Dělnické listy* 18.1.1915, s. 3

¹²⁴ *Čech* 6.3.1915, s. 5

¹²⁵ *Národní listy* 24.2.1915, s. 3

¹²⁶ *Čech* 6.3.1915, s. 5

3.3.2 C. a k. invalidní škola ve Vídni

Druhou školou pro válečné invalidy v Rakousku-Uhersku byla škola ve Vídni (X. okres, Sonnleithnergasse 32), která zahájila činnost v prosinci 1914. Pro účely doléčovacího, rehabilitačního a školicího komplexu byla brzy nato adaptována 11. rezervní nemocnice ve vídeňském V. okrese (Gassergasse 44-46), zahrnující kromě školy také vlastní ortopedickou nemocnici a ambulatorium, přičemž vojenskou správou byl celý jeden pavilon upraven a vybaven rehabilitačními pomůckami, ale také všemi učebními pomůckami pro výuku a rekvalifikaci na všechny známé živnosti.¹²⁷ Tyto sloučené ústavy byly v prostorách 11. rezervní nemocnice za účasti arcivévody Františka Salvátora slavnostně otevřeny 28. ledna 1915¹²⁸ a jejich ředitelem se stal vrchní štábní lékař prof. MUDr. Hans Spitzzy (1872-1956). Do invalidní školy byla včleněna i škola pro jednoruké pacienty, kterou založil a vedl vídeňský architekt Karl Großelfinger již v listopadu 1914. Zakladatel školy zde sám i vyučoval, neboť jako mladý student přišel při nehodě o svou pravou ruku a mohl tak svým studentům předat své bohaté zkušenosti.¹²⁹ Další školou pro jednoruké válečné invalidy byla škola založená v Pešti hrabětem Gézou Zichym (1849-1924). Hrabě Zichy byl známým maďarským hudebním skladatelem, ale také prvním profesionálním jednorukým klavíristou.

3.3.3 C. a k. invalidní škola v Plzni

Třetí škola pro válečné invalidy, vzniklá na území Rakouska-Uherska, působila od roku 1915 v Plzni. Byla zřízena pro pokrytí stále rostoucí potřeby druhého velkého odborného ústavu tohoto typu v Čechách, neboť bylo zjevné, že invalidní škola při pražském Jedličkově ústavu není dlouhodobě kapacitně schopna pokrýt celé území Českého království. Stejně jako v Praze, i zde činnost školy probíhala zpočátku v provizorních podmínkách. Během roku 1915 pracovala tato instituce nejprve v plzeňské Sokolovně a v matičním pavilonu v Pecháčkových sadech, přičemž jejími

---

¹²⁷ *Národní listy* 24.2.1915, s. 3

¹²⁸ *Neues Wiener Tagblatt (Tages-Ausgabe)* 29.1.1915, s. 8

¹²⁹ *Znaimer Tagblatt* 4.11.1914, s. 3

zřizovateli byl zároveň usilovně vyhledáván pozemek, vhodný pro postavení definitivní budovy. Takový byl nakonec nalezen na Borech, věnován městem Plzeň a finanční prostředky pro stavební fázi projektu se podařilo získat pomocí darů od plzeňských humanitních spolků a jednotlivců.¹³⁰ Výkopové práce na staveništi o 750 čtverečních sázích naproti dělostřeleckým kasárnám byly po předchozím zaměření zahájeny v den císařových 85. narozenin, dne 18. srpna 1915. Samotnou stavbu dvou zděných pavilonů po šesti místnostech podle návrhu vrchního štábního lékaře plzeňské posádky MUDr. Josefa Krejčího (1867-1948), budoucího řídícího lékaře a ředitele školy pro invalidy MUDr. Roberta Nebeského a městského stavebního úřadu provedla plzeňská stavební firma Müller & Kapsa.¹³¹ Objekt, sestávající z pavilonu pro mechanoterapii a budovy dílny pro praktické vyučování, postavený nákladem 40.000 K, byl pak do užívání slavnostně předán ve výroční den panování císaře Františka Josefa I., dne 2. prosince 1915.¹³² 363 válečných invalidů, kteří během prvního měsíce provozu do školy nastoupili, bylo ubytováno v dělostřeleckých kasárnách. Ve škole se pak vzdělávali v oborech tarso, žáromalba, battika, truhlářství, zámečnictví, mechanika, bandažie, obuvnictví a košíkářství. Součástí jejich řemeslných prací byla také – stejně jako v pražské škole – výroba protéz. Pro rostoucí počet uchazečů bylo uvažováno i o otevření oboru bednářského, krejčovského, litografického a knihařského, přičemž invalidé zároveň navštěvovali odborné kursy v české i německé průmyslové škole a obchodní akademii.¹³³ Provoz školy byl financován z průběžných darů plzeňských institucí, spolků i jednotlivců. Rostoucí množství frekventantů, které během roku 1916 dosáhlo počtu 400, přimělo provozovatele v roce 1916 k úvahám o přístavbě třetího pavilonu a získání užitkové zahrady pro potřeby výcviku.¹³⁴ V poválečné době byl ústav pod vedením MUDr. Roberta Nebeského v roce 1921 přeměněn na Masarykův léčebný a výchovný ústav pro zmrzačené.

---

¹³⁰ *Český denník* 22.9.1915, s. 3

¹³¹ *Český denník* 18.8.1915, s. 8

¹³² *Český denník* 3.12.1915, s. 4

¹³³ *Český denník* 20.1.1916, s. 3

¹³⁴ *Zpráva o činnosti Státní zemské ústředny pro král. České pro péči o vrátní se vojny za rok 1916.* Praha: nákladem vlastním, 1917, s. 106

3.4 Školy pro válečné invalidy při školských zařízeních

Dne 2. března 1915 vydal ministr veřejných prací Ing. RTDr. Otakar Trnka rozhodnutí č. 486, jímž uvedl v život obor průmyslového školství pro válečné invalidy. C. k. ministerstvo veřejných prací pak zřídilo ve Vídni a v Praze úřadovny, které měly za úkol vybírat a přidělovat uchazeče z řad válečných invalidů jednotlivým průmyslovým školám. Ti byli nejprve přidělováni pouze dvěma existujícím invalidním školám – vídeňské a pražské, přičemž se postupovalo podle domovské (zemské) příslušnosti: Němci a Italové byli umísťováni do Vídně, Češi do Prahy.

Pražská úřadovna zahájila činnost 15. dubna 1915 a jejím ředitelem byl jmenován ministerský inspektor průmyslového školství, dvorní rada Ing. Eduard Černý (1855-1915) a jeho zástupcem náměstek ředitele Technologického musea Ing. Jan Šedivý.¹³⁵

Ing. Černý byl ústřední osobou organizace školení a vzdělávání invalidních vojáků na státních průmyslových a odborných školách v českém jazyce. V Českých zemích se značnou měrou zasloužil o rozvoj civilního vzdělávání dospělých v období první světové války. Po jeho předčasném úmrtí v listopadu 1915 byl jeho nástupcem ustanoven ředitel Státní průmyslové školy v Praze, vládní a stavební rada Ing. Josef Svatoš, který v práci započaté Ing. Černým dále pokračoval.

Pro účely vzdělávání válečných invalidů, respektive zakládání invalidních škol poskytlo C. k. ministerstvo veřejných prací prostory ve školských zařízeních státního živnostenského (tedy odborného) školství a brzy poté podobně postupovaly i státem subvencované Ústavy pro zvelebování živností při Obchodních a živnostenských komorách. V Českých zemích tak v létě roku 1915 bylo tomuto typu školství k dispozici asi 150 výukových zařízení.¹³⁶

Obecně lze říci, že zatímco školy pro válečné invalidy, zřízené při zdravotnických zařízeních obstarávaly pouze předběžnou přípravu, která byla kombinována s léčebnými a rehabilitačními úkony, zajišťovaly rekvalifikaci a plné vzdělání v oboru především školy pro válečné invalidy, zřizované při odborných a průmyslových školách a učilištích. Zde bylo vzdělávání v kurzech směřováno především do tří odvětví:

---

¹³⁵ *Moravská orlice* 13.4.1915, s. 3

¹³⁶ *Čech* 8.8.1915, s. 6

živnostensko-průmyslového, hospodářského (zemědělského) a lesnického, a konečně obchodního.

Pokud měli být do vzdělávání zařazeni váleční invalidé tělesně postižení tak, že vůbec nebyli schopni manuální práce, byly pro ně organizovány kurzy např. účetnictví, psaní na stroji, počtářství, obchodní korespondence, směnečného práva aj., které se vyučovaly při obchodních školách. Pro zemědělství byli váleční invalidé vzděláváni pro profese porybných, poklasných, šafářů, lesních správců apod., pro širší využití pak hlídačů, kontrolorů, odečítačů plynoměrů a elektroměrů, domovníků, portýrů apod. Výhodou bylo, že kurzy při některých učilištích na sebe navazovaly, takže jejich absolventi mohli nabýt kvalifikace i v několika souvisejících odbornostech, aniž by byli nuceni přecházet do jiného edukačního zařízení.

Do vzdělávacího procesu válečných invalidů se postupně zapojila i řada nestátních školských zařízení a významnými partnery se staly i některé velké průmyslové závody, které vzdělávacím institucím propůjčovaly své strojní zařízení nebo výrobky, případně jim umožňovaly praktickou část výuky uskutečňovat přímo ve svých továrních prostorách. V Praze byly takovými významnými partnery například strojírna a slévárna Breitfeld & Daněk, První českomoravská továrna na stroje v Praze VIII., nebo Česká společnost pro sužítkování kyseliny uhličitě, které poskytly i materiál a stroje, potřebné pro praktickou výuku.¹³⁷

Zhruba po roce práce vzdělávacích institucí se ovšem ukázalo, že dosud víceméně nahodilé zřizování odborných kurzů pro invalidy je třeba více systemizovat. Některé již vypsané kurzy totiž pro absenci uchazečů vůbec nebyly otevřeny, do jiných nastoupil nebo po krátké době zbyl jen jediný uchazeč apod.¹³⁸ Uvážíme-li, že ve slabě navštěvovaných kurzech (1 – 5 studujících) nebylo zaručeno, že je někdo z frekventantů vůbec dokončí, pak je zřejmé, že efektivita celého záměru byla mnohde značně problematická. Státní zemská ústředna proto navrhované zřízení škol a kurzů začala systematicky posuzovat a pro schvalování jednotlivých kurzů si vždy vyžadovala souhlas od příslušného resortního ministerstva: pro kurzy živnostensko-průmyslové od c. k. ministerstva veřejných prací, pro kurzy hospodářské a lesnické od c. k.

---

¹³⁷ MOLLENDÁ M. Školení vojáků-invalidů v povoláních průmyslových a živnostenských. *Národní politika* 10.1.1916

¹³⁸ *Zpráva o činnosti Státní zemské ústředny pro král. České pro péči o vrátivší se vojáky za rok 1916.* Praha: nákladem vlastním, 1917, s. 150n.

ministerstva orby (zemědělství) a konečně pro odborné obchodní kurzy od c. k. ministerstva osvěty a vyučování.¹³⁹ V jednáních svého vyučovacího výboru kromě toho zvažovala i nabídky pořádání kurzů soukromými firmami, pokud byly doporučeny a zřizovány příslušným Ústavem pro zvelebování živností při Obchodní a živnostenské komoře.¹⁴⁰ Jako poměrně odvážné se jeví navržení výuky válečných invalidů ve „výrobě střel“ (sic!), kterou nabídla mladoboleslavská továrna Laurin & Klement, naproti tomu byla z neuvedených příčin opakovaně zamítnuta nabídka zřízení kurzu pro výrobu „nedobytných zámků“ v zámečnictví Karla Světlíka v Třebechovicích.¹⁴¹

3.5 Školy pro válečné invalidy při Obchodních a živnostenských komorách

V letních měsících roku 1915 se vzdělávání vojenských invalidů rozšířilo také na instituci, která se dosud této akce nezúčastňovala. Obchodní a živnostenské komory (OŽK), kterých v té době bylo v Českých zemích osm (Praha, Plzeň, Budějovice, Liberec, Cheb, Brno, Olomouc a Opava), přitom do vzdělávacího procesu pro invalidy bylo možno zapojit relativně snadno. Pro OŽK jako instituci totiž vzdělávací program nebyl ničím novým, neboť již v předválečném období byly komory ve svých okrscích zřizovatelem např. obchodních akademií, odborných a pokračovacích škol apod. Problematiku vzdělávání dospělých a navíc invalidních osob však do jejich edukačního spektra zařadila až světová válka. Na základě výnosů c. k. ministerstva veřejných prací tak přibližně od jara 1915 začaly v rámci jednotlivých OŽK vznikat programy jak krátkodobého (kurzy), tak středně- a dlouhodobého (školy) vzdělávání válečných invalidů. Jejich přímými pořadateli byly zpravidla „Ústavy pro zvelebování živností“ (Gewerbeförderungsanstalten) při jednotlivých komorách. Ilustrujme si jejich aktivity na příkladu dvou Obchodních a živnostenských komor, pražské a liberecké.

Ústav pro zvelebování živností OŽK v Praze (založený v roce 1898, ředitel Václav Němec) vypsala řadu bezplatných kurzů, pro něž také zajistil veškeré učební

---

¹³⁹ Tamtéž, s. 156

¹⁴⁰ *Zpráva o činnosti Státní zemědělské ústředny pro král. České pro péči o vrátníky se vojny za rok 1916.* Praha: nákladem vlastním, 1917, s. 157

¹⁴¹ Tamtéž, s. 160

pomůcky a materiály. Délka jednotlivých kurzů byla přizpůsobována „aktuálním poměrům invalidů“, průměrně se však pohybovala v rozmezí tří až šesti týdnů.¹⁴² Prvotní přehled kurzů zahrnoval následující obory: pánský a dámský krejčí, obuvník, střihač prádla, kožešník, knihvazač, malíř písma a štítů, dekorativní malířství a malířství porcelánu, kožená galanterie, chemické a prosté barvení a čištění látek a grafické obory.¹⁴³

V roce 1916 k nim přibyl například perleťářský kurz v Žirovnici, zahájený 1. dubna 1916. Tento bezplatný kurz s plným zaopatřením pro frekventanty trval pro začátečníky šest týdnů, pro pokročilé 4 týdny. Zahrnoval celkem pět podoborů:

- 1) broušení, leštění, řezání, vyřezávání a rytí perleti
- 2) vykládání a pokládání perleti do dřeva, galalitu apod.
- 3) výroba knoflíků obyčejných a ozdobných
- 4) bílení, barvení, leptání a chemické zdobení perleti
- 5) nauka o strojích, přístrojích, surovinách a pomůckách, užívaných v perleťářství¹⁴⁴

Mezi kurzy, naplánovanými OŽK v Praze, patřil i kurz Umělecko-průmyslového musea pro starožitníky, restaurátory starožitností a pro všeobecnou nauku o slohu.¹⁴⁵

Obchodní a živnostenská komora v Liberci nabídla již na jaře roku 1915 c. k. ministerstvu války zapojení svého Ústavu pro zvelebování živností (Gewerbeförderungsanstalt) do projektu zřízení školy pro válečné invalidy. K ministerskému schválení tohoto záměru došlo 10. dubna 1915 a Ústav pro zvelebování živností OŽK v Liberci (založený v roce 1913, ředitel Ludwig Loos) tak mohl v červnu 1915 otevřít školu pro válečné invalidy (Invalidenschule für Kriegsverwundete) v Liberci, připravenou přijmout 120 frekventantů.¹⁴⁶ V jeho prostorách působil v zimních měsících zároveň také zemědělský vyučovací obor liberecké Zemědělské zimní školy (Landwirtschaftliche Winterschule). Poté, co Liberec navštívil c. k. místodržitel hrabě Coudenhove a zástupce vojenského velitelství v Litoměřicích a přislíbili projektu OŽK všestrannou podporu, rozhodlo se presidium liberecké OŽK

---

¹⁴² *Dělnické listy* 7.8.1915, s. 4

¹⁴³ *Bohemia* 3.10.1915, s. 11

¹⁴⁴ *Ohlas od Nežárky* roč. XLVI., s. 5

¹⁴⁵ *Zpráva o činnosti Státní zemské ústředny pro král. České pro péči o vrátníky se vojny za rok 1916.* Praha: nákladem vlastním, 1917, s. 188

¹⁴⁶ *Linzer Tages-Post* 17.7.1915, s. 5

poskytnout úvěr ve výši 7000 K na rozšíření dílenského vybavení svého Ústavu pro zvelebování živností, zavedení dalších výukových oborů a zvyšování kvalifikace mistrů vybraných oborů.

Koncem října téhož roku vykazovala invalidní škola stav již 103 frekventantů, přičemž samotná OŽK provozovala další invalidní školy ještě v C. k. odborné škole textilní (18 studentů), Obchodní akademii a C. k. státní řemeslné škole (31 studentů).¹⁴⁷ V období od 1.7.1915 do 31.12.1916 školil Ústav pro zvelebování živností OŽK v Liberci celkem 601 invalidních frekventantů, z nichž 312 bylo vzděláváno v dílnách (kovozpracující, sklářské, krejčovské, obuvnické, truhlářské) a 289 v pisárnách (psaní levou rukou). Dalších 1159 invalidů bylo v témže období v rámci činnosti liberecké OŽK přiděleno invalidním školám v jejím okrsku.¹⁴⁸

3.6 Zprostředkování práce absolventům invalidních škol

Počátkem léta roku 1915 začali invalidní školy opouštět první absolventi a nastala potřeba zařadit je co nejdříve do výrobního procesu. Nejen z toho důvodu, že ve všech civilních výrobních oborech panoval následkem války chronický nedostatek pracovních sil, ale také proto, aby své nabyté znalosti a schopnosti byli s to osvědčit v praxi, dokud jsou čerstvé a zároveň nepropadli pocitu zbytečnosti a marnosti. Psychologický prvek byl totiž důležitou součástí celého procesu rekvalifikace a zařazení do pracovního procesu. Jestliže se začleněním válečných invalidů do výukového systému podařilo pozvednout jejich sebevědomí a vzbudit u nich znovu zájem o práci, projevílo se to brzy na jejich obratnosti a celkovém pracovním výkonu. Tam, kde tomu povaha úrazu nebránila, zesílila jejich vůle k užitečné práci a následné lepší existenci.¹⁴⁹ Pokud neměla být tato získaná deviza promarněna, bylo v další fázi zapotřebí takto rekvalifikovanému a „aktivizovanému“ vojenskému invalidovi co nejrychleji a nejúčinněji zprostředkovat odpovídající pracovní zařazení.

---

¹⁴⁷ *Wiener Zeitung* 31.10.1915, s. 10

¹⁴⁸ *Zpráva o činnosti Státní zemské ústředny pro král. České pro péči o vrátní se vojny za rok 1916.* Praha: nákladem vlastním, 1917, s. 222

¹⁴⁹ SCHUSTER, V. Návrat vojínů invalidů k užitečné práci. *Kalendář česko-židovský.* Praha: Spolek českých akademiků židů, 1915/16, s. 122-124

Císařsko-královský místodržitel v Čechách, Max Julius hrabě Coudenhove (1865-1928), vydal v červenci 1915 provolání *Obyvatelstvu království Českého*, v němž pravil: „...musí býti pečováno o to, aby vojíni, kteří v boji za vlast utrpěli poranění a jichž pracovní i výdělečná schopnost byla zmenšena, mohli se buď zcela neb aspoň zčásti věnovati dřívějšímu svému povolání, aneb, aby našli práci v oboru jiném. Takto bude vrácena vojínům, kteří krváceli za svou vlast, jich pracovní síla i sebevědomí. Budou zbaveni pocitu, že jsou odkázáni na podporu a milosrdenství.“ Ve své výzvě místodržitel dále apeloval na veřejnost i zaměstnavatelské kruhy, „...aby zaměstnavatelé všech oborů pracovních, pokud jen možno, přijali do práce vojíny invalidy, kteří byli u nich dříve zaměstnání a aby i jinak byli ochotni zaměstnávat ve svých podnicích vojíny invalidy, nechť jde o pracovní síly nižší neb i vyšší kategorie.“¹⁵⁰

Této praxi vyšlo vstříc Ministerstvo vnitra zřízením „C. k. sprostředkovatelný práce pro válečné invalidy“, která jako zvláštní správní orgán měla rovněž poradenskou úlohu. Na zemské úrovni zastával v Čechách její funkci *Zemský ústřední úřad práce v Praze*, sídlící na Malé Straně v Thunovském paláci (III., Sněmovní 176), jehož přednostou byl jmenován vrchní zemský rada JUDr. Rudolf Krejčí (1860-1928). Na okresní úrovni pak působily „okresní sprostředkovatelný práce“, zřízené na základě zemského zákona číslo 57 z 29. března 1903. Tyto okresní pobočky zastřešoval zmíněný Zemský ústřední úřad práce v Praze.¹⁵¹ Zaměstnavatelé byli vyzýváni, aby pracovní a služební místa, vyhrazená pro válečné invalidy, neprodleně hlásili zprostředkovatelnám, a zároveň byli žádáni i sami váleční invalidé, aby se ihned u některého ze zprostředkovacích úřadů registrovali.¹⁵²

Zprostředkovatelna spolupracovala i s dalšími subjekty, např. Svazem pražského obchodnictva, Jednotou hospodářskou pro severovýchodní Čechy apod., které u svých členů aktivně vyhledávali možnosti pro zaměstnávání rekvalifikovaných invalidních vojínů.¹⁵³ V Českých zemích tak působila i řada oborových zprostředkovatelen a pod vlivem rostoucí potřeby vznikaly další ústavy tohoto druhu. Na popud důvěrníka C. k. ministerstva veřejných prací pro školy vojínů-invalidů Ing. J. Šedivého tak například

---

¹⁵⁰ *Národní politika* 24.7.1915, s. 4

¹⁵¹ *Národní listy* 24.7.1915, s. 3

¹⁵² *Národní politika* 14.8.1915, s. 4

¹⁵³ *Národní listy* 5.12.1915, s. 3

v říjnu 1915 vznikla „Válečná stavební sprostředkovatelna práce pro vojíny-invalidy“, fungující v rámci příslušného oborového společenstva.¹⁵⁴

Výnosem C. k. ministerstva vnitra č. 7228 ze dne 19. června 1916 bylo rozhodnuto o vyčlenění agendy, zabývající se zprostředkováním práce pro válečné invalidy, z pracovní náplně Státní zemské ústředny (resp. Moravské zemské komise) pro péči o vrátivší se vojíny s tím, že zprostředkování práce absolventů invalidních škol a kurzů bude napříště záležitostí těchto vzdělávacích zařízení. Výnosem téhož ministerstva z 19. srpna 1916 bylo stanoveno převedení této činnosti do působnosti aktivovaných *Zemských a Okresních úřadoven c. k. sprostředkování práce válečným invalidům*, které tak nyní spravovaly zprostředkovatelskou agendu pro veškeré válečné invalidy. Státní zemské ústředně tak byla ponechána pouze úloha výběru a přidělování frekventantů jednotlivým vzdělávacím zařízením, s tím, že má co nejúčinněji zajistit návaznost mezi vzdělávacím zařízením a *Zemskými, resp. Okresními úřadovnami c. k. sprostředkování práce válečným invalidům*.¹⁵⁵

---

¹⁵⁴ *Stavitelské listy* 1916, č. 4, s. 31

¹⁵⁵ *Zpráva o činnosti Státní zemské ústředny pro král. České pro péči o vrátivší se vojíny za rok 1916*. Praha: nákladem vlastním, 1917, s. 152n.

ZÁVĚR

Období první světové války je v dějinách vzdělávání dospělých zcela neprávem opomíjeno, ačkoliv to bylo období, ve kterém pod vlivem dějinných souvislostí došlo k velkému rozmachu tohoto odvětví. Ze statistiky úspěšnosti vzdělávání v invalidních školách, kterou na konci roku 1916 zveřejnilo c. k. ministerstvo vnitra vyplývá, že ze 3661 invalidů přidělených do poloviny února 1916 do škol pro invalidy bylo 2521 odborně vyučeno a 1140 přijato do pracovní léčebného ošetření, z těchto pak bylo již 805 propuštěno a 219 z nich již získalo zaměstnání. V dosavadním nebo příbuzném povolání bylo vzděláváno 1924 osob a 247 se jich vzhledem ke svému postižení muselo vzdělávat v jiném, než ve svém původním oboru.¹⁵⁶ Při posuzování výsledků rekvalifikace válečných invalidů v kurzech však zemský vrchní rada JUDr. Rudolf Krejčí v témže roce konstatoval, že jejich absolventi „ve většině případů nenabýli potřebné kvalifikace pro pracovní místa, o něž usilovali“.¹⁵⁷ Vzdělávací proces býval rovněž často narušován různými negativními vlivy, vyplývajících z trvalé válečné situace. Vedle projevů materiálního nedostatku se stávalo, že kurz skončil ještě dříve, než začal, nebo bylo nutno již probíhající kurz ukončit jednoduše proto, že jeho učitelé byli povoláni na frontu. Ze stejného důvodu kurzy nedokončila řada účastníků, kteří dosud nebyli vyvázáni z vojenské povinnosti a ještě před dokončením studia byli znovu povoláni do pole, neboť jejich zranění byla vojenskými orgány posouzena jako zhojená. Jinde naopak nad výsledky svých absolventů organizátoři kurzu nešetřili chválou, jako například vedení *Zemského ústředního spolku včelařského pro království České v Praze*, které si pochvalovalo, jak jeho kurzisté „vnikli úplně do tajů života včely“.¹⁵⁸

Zřetelně se přitom projevovala nedostatečná kooperace mezi c. k. ministerstvem války a c. k. ministerstvem veřejných prací, pramenící z přesunů některých kompetencí mezi oběma resorty v průběhu války. Ministerstvo války zjevně nebylo schopno či ochotno přizpůsobovat svoji personální politiku v jednotlivostech, týkajících se válečného civilního vzdělávání. Všem zainteresovaným bylo ovšem již nejpozději ve druhém roce války zřejmé, že proces vzdělávání dospělých nemůže být záležitostí

---

¹⁵⁶ *Streffeurovy vojenské listy: Polní noviny*, 19.8.1916, s. 15

¹⁵⁷ *Zpráva o činnosti Státní zemské ústředny pro král. České pro péči o vrátní se vojiny za rok 1916*. Praha: nákladem vlastním, 1917, s. 146

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 203

krátkodobou, má-li vést ke skutečně efektivním výsledkům, zvláště tam, kde jde o vzdělávání a rekvalifikaci, respektive další vzdělávání válečných invalidů. Přestože nikdo nebyl v prvních letech války schopen odhadnout, jak dlouho ještě válečný konflikt potrvá, existovala již určitá představa o tom, jaké budou v prvních poválečných letech kvalifikační potřeby pro obnovu průmyslu, zemědělství, živností a řemesel. Celkový součet chybějících kvalifikovaných sil pro takovou obnovu bylo sice možno provést až po ukončení posledních válečných operací, ale již dlouho předtím bylo jasné, že zejména vzdělávací ústavy pro invalidní vojáky čeká ještě několikaletá poválečná existence.¹⁵⁹

Již v prvních poválečných letech se v civilním sektoru v řadě oborů projevil příznivý důsledek někdejšího armádního vzdělávání. V mírových poměrech vznikající civilní letecké společnosti mohly například počítat nejen se snadným získáním leteckého materiálu, ale také se službami někdejších armádních pilotů a mechaniků, kteří ve válečných letech 1914-1918 získali jak příslušné vzdělání v oboru, tak i neocenitelnou praxi v podobě desítek až stovek nalétaných hodin.¹⁶⁰ Válka nadělila mírové dopravě rovněž řadu vyškolených řidičů, lodníků a strojníků, kteří se svým dovednostem naučili teprve v kurzech rakousko-uherské armády. Své uplatnění však po válce našli i frekventanti dalších odborných vojenských i civilních válečných kurzů – fotografové, zeměměřiči, kartografové, sanitáři, pomocný lékařský personál apod. Nepochybný přínos pro poválečné využití a rozvoj protetiky měly přirozeně i v této práci zmíněné invalidní školy, v jejichž rámci byly protetické pomůcky nejen vyráběny, ale také zdokonalovány a dále vyvíjeny, což byl přímý důsledek neustále rostoucího počtu ve válce zmrzačených vojáků. Na práci invalidních škol se podařilo navázat rozvíjející se péčí o invalidy ve zdravotnických zařízeních pod vedením zkušených lékařských kapacit, jako tomu bylo například v Plzni, kde na základech někdejší invalidní školy vznikl v roce 1921 nový ústav pro tělesně postižené, vedený MUDr. Nebeským. Přes veškeré nedostatky, kterými válečné vzdělávání dospělých trpělo, vneslo toto relativně krátké období do andragogiky nové prvky a poznatky, kterých bylo v pozdějších letech možno využívat a dále na nich stavět.

---

¹⁵⁹ Čech 8.8.1915, s. 6

¹⁶⁰ PACOVSKÝ, J. *Vzduchoplavci, aviatci & piloti*. Praha: Mladá Fronta, 1974, s.196n.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Seznam použitých českých zdrojů

BENEŠ, M. *Andragogika*. Praha: Grada, 2014. ISBN 978-80-247-4824-5

BĚLINA, P. Využití pošty, železnice a telegrafu v českých zemích za války roku 1866. In: *Sborník Poštovního muzea 1983*. Praha: NADAS, 1983

DOMALÍP, H. *Hoši od zlatej dva – dějiny c.k. pěšího pluku č. 102*. Praha: Svaz c. k. vojenských vysloužilců zemí Koruny české o.s., 2014

DOMALÍP, H. *Šluknovsko, vojenští vysloužilci a Velká válka*. Krásná Lípa: Klub českých turistů, 2012

INDRA, J. *Spolky c. k. vojenských vysloužilců v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Ostrava: nákladem vlastním, 2010. ISBN 978-80-254-5426-8

LÁNÍK, J., T. KYKAL et al., *Léta do pole okovaná 1914, proměny společnosti a státu ve válce*. Praha: Vojenský historický ústav Praha, 2015. ISBN 978-80-7278-663-3

PACOVSKÝ, J. *Vzduchoplavci, aviatci & piloti*. Praha: Mladá Fronta, 1974

Poznámkový sešit absolventa kurzu strojních pušek, domobraneckého pěšáka Josefa Živného, c. k. střelecký pluk č. 7, X. setnina, 3. četa; nedatováno. Soukromá sbírka.

RAJLICH, J. *Příslušníci rakousko-uherského letectva z českých zemí*. Praha, 2018. Disertační práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav světových dějin. Školitel: Jan Županič

RAJLICH, J. *V pekle nebeských výšin*. Cheb: Svět křídel, 2019. ISBN 978-80-7573-051-0

SCHUSTER, V. Návrat vojínů invalidů k užitečné práci. *Kalendář česko-židovský*. Praha: Spolek českých akademiků židů, 1915/16

Všeobecná povinnost ke službě vojenské, císařské nařízení ze dne 28. prosince 1866. Praha: Mikuláš & Knapp, 1867

ZAHÁLKA, J. *Rudolf Holeka - kronika prvního vojenského letce národnosti české*. Praha: Corona s.r.o., 1997. ISBN 80-86116-01-8

Zpráva o činnosti Státní zemské ústředny pro král. České pro péči o vrátivší se vojíny za rok 1916. Praha: nákladem vlastním, 1917

Seznam použitých zahraničních zdrojů

Der Krieg im Jahr 1866. Leipzig: Otto Wigand, 1866

DESOYE, R. *Die k. u. k. Luftfahrtruppe – Die Entstehung, der Aufbau und die Organisation der österreichisch-ungarischen Heeresluftwaffe 1912-1918*. Hamburg: Diplomica Verlag GmbH, 1999. ISBN 9783832429140

KREBS, G. *Die k. und k. Militär- Oberrealschule zu Mährisch-Weisskirchen*. Wien und Leipzig: C. W. Stern, 1906

Meyers Großes Konversations-Lexikon, Band 15. Leipzig und Wien: Bibliographisches Institut, 1905

PELET-NARBONNE, G. *Das Militärwesen in seiner Entwicklung während der 25 Jahre 1874-1898, 1. Teil*. Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1899

Seznam použitých internetových zdrojů

1926-2016: 90 Jahre Amateurfunk in Österreich [online]. [cit. 2020-01-10]. Dostupné z:

https://www.oevsv.at/export/shared/.content/.galleries/qsp_downloadgallery/2016_qsp_downloadgallery/QSP_04_2016.pdf

Senát Národního shromáždění R. Č. r. 1920 [online]. [cit. 2020-02-05]. Dostupné z: https://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/1vo/tisky/T0183_00.htm

Prameny

Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv Wien, LFT, k. 148/8, Aufbau der k.u.k. Luftfahrtruppen 1914-1918

Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv Wien, LFT, k. 385, Organisation Aufbau der Truppe, gruppe Ib1

Státní okresní archiv Česká Lípa, *AM Cvikov*, inv. č. 24 V, Gedenkbuch der Stadt Zwickau in Böhmen, angelegt im Jahre 1923

Vojenský ústřední archiv-Vojenský historický archiv, Sbíрка vojenských předpisů, karton 243-10, Prüfungsfragen für den Technischen Kurs

Periodika

Allgemeine Automobil-Zeitung Wien: Felix Sterne u. Adolf Schmal-Filius, Jg. 1916, 1918

Arbeiter Zeitung Wien: Dr. Viktor Adler, Jg. 1916

Bohemia Prag: Andreas Haase, Jg. 1914, 1915. ISSN 1212-6225

Čech Praha: Václav Kotrba, roč. 1915

Český denník Plzeň, roč. 1915, 1916. ISSN 1801-2620

Der Bezirksbote für den politischen Bezirk Bruck a. d. Leitha Schwechat: Ed. König und P. Gardeis, Jg. 1913

Der Morgen. Wiener Montagblatt Wien: Jg. 1916

Der Schnee Wien: Alpen-Skiverein, Jg. 1914, 1915

Dělnické listy Vídeň: Fr. Tomášek, roč. 1914, 1915

Fremdenblatt Wien: Wilhelm Mendl, Jg. 1914

Grazer Volksblatt Graz: K. k. Universitäts-Buchdruckerei „Styria“, Jg. 1914

Heimat Wien: Josef Neumair, Jg. 1918

Illustrierte Kronen Zeitung Wien: G. Davis & Co., Jg. 1915, 1918

Illustriertes Österreichisches Sportblatt Wien: Österreichische Zeitungs- u. Druckerei-Aktien-Gesellschaft, Jg. 1916

Innsbrucker Nachrichten Innsbruck: Wagner'sche Universitätsbuchhandlung, Jg. 1914

Kalendář česko-židovský Praha: Spolek českých akademiků-židů, roč. 1915 – 1916

Leitmeritzer Zeitung Leitmeritz: Dr. Karl Pickert, Jg. 1914

Linzer Tages-Post Linz: J. Wimmer, Jg. 1914, 1915

Marburger Zeitung Marburg: Leopold Kralik, Jg. 1916

Mitteilungen des k. k. Ministeriums des Innern über Fürsorge für Kriegsbeschädigte
Wien: Ministerium des Innern, Jg. 1918

Mitteilungen des Nordböhmischen Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege,
Leipa: Selbstverlag, Jg. 1916, 1917, 1918

Moderne illustrierte Zeitung für Reise und Sport Graz: Prosl, Jg. 1917

Moravská orlice Brno: Jan Ehrenberger, roč. 1915 ISSN 1803-117X

Národní listy Praha: Julius Grégr, roč. 1915 ISSN 1214-1240

Národní politika Praha: Ludvík Bratršovský, roč. 1908, 1914-1916 ISSN 1805-2444

Neues Wiener Tagblatt Wien: Steyermühl Papierfabriks- und Verlagsgesellschaft, Jg. 1900, 1915, 1917, 1918

(Neuigkeits) Welt-Blatt Wien: August Kirsch, Jg. 1915

Obzor hospodářský Kostelec nad Orlicí: roč. 1916

Ohlas od Nežárky Jindřichův Hradec: Vilém Landfras, roč. 1916

Österreichische Land-Zeitung Krems: Robert Faber, Jg. 1915

Pester Lloyd Budapest: Pester-Lloyd-Gesellschaft, Jg. 1918

Pilsner Tagblatt Pilsen: Erste Westböhmisches Druckindustrie AG, Jg. 1914, 1918

Politik Praha: J. S. Skrejšovský, roč. 1901

Prager Abendblatt Prag: Statthaltereibuchdruckerei, Jg. 1915, 1916

Prager Tagblatt Prag: Heinrich Mercy, Jg. 1915

Reichenberger Zeitung Reichenberg: Gebrüder Stiepel, Jg. 1914 ISSN 1214-6587

Reichspost Wien: Herold, Jg. 1914, 1915, 1918

Rozpravy Československé akademie věd - řada společenských věd Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1968, ISSN 0069-2298

Rumburger Zeitung Rumburg: Pfeifer, Jg. 1914, 1915, 1916

Soldatenfreund Winterberg: Steinbrenner, Jg. 1902

St. Pöltner Bote St. Pölten: Der Kath.-patr. Volks- und Preßverein für die Diözese St. Pölten, Jg. 1914

Stavitelské listy Praha: Společenstvo stavitelů pro obvod obchodní a živnostenské komory v Praze, roč. 1916 ISSN 1804-6312

Streffleurovy vojenské listy: Polní noviny, Vídeň, L. W. Seidel a syn, roč. 1916

Streffleur's Militärblatt Wien: L. W. Seidel & Sohn, Jg. 1914

Teplitz-Schönauer Anzeiger Teplitz-Schönau: Adolf Weigend, Jg. 1916

Vlast' Praha: Steinhauser-Novák, roč. 1872

Vorarlberger Volksblatt Bregenz: Vorarlberger Preßverein, Jg. 1915

Wiener Landwirtschaftliche Zeitung Wien: Robert & Hugo Hitschmann, Jg. 1914, 1916, 1917, 1918

Wiener Zeitung Wien: K. u. k. Hof- und Staatsdruckerei, Jg. 1915

Znaimer Tagblatt Znaim: Karl Bornemann, Jg. 1914

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Hynek Domalíp

Obor: andragogika

Forma studia: kombinovaná

Název práce: Vzdělávání dospělých v českých zemích během první světové války

Rok: 2020

Počet stran textu bez příloh: 60

Celkový počet stran příloh: 0

Počet titulů českých použitých zdrojů: 14

Počet titulů zahraničních použitých zdrojů: 5

Počet internetových zdrojů: 2

Počet ostatních zdrojů: 54

Vedoucí práce: JUDr. Aleš Zpěvák Ph.D.